

AHKÂM HADİSLERİNİN ÇOKLU YÖNTEMLE ANLAŞILMASI VE YORUMLANMASI: NAMAZLARIN CEM'İ ÖRNEĞİ

OSMAN ŞAHİN*

Understanding and Interpretation Ahadith al-Ahkâm by Using Multiple Method: The Example of Combining Two Prayers

Abstract: It is known that the sunnah, which is one of the basic sources of Islamic law, in great measure, is based on zann (probability). Moreover, since sunnah is based on the Prophet's quarter-century prophetic life hadiths related to the ahkâm (ahadith al-ahkâm) narrated with very different words and application. Riwayat that came in such controversial ways were generally analyzed by the fuqaha in terms of credibility and text, and after that the judgment was made. In this method applied in the classical period, it is observed that the riwayat are divided among the sides. However, when we look at the present day, which has almost got a new structure compared to the past, to take this treasure of riwayat as a whole and to evaluate them in a multidirectional way will provide a clear understanding of the formation process of the ahkâm in the revelation period and thus helping to solve today's problems more accurately. Here, the method we call "multiple method" appears to try to understand each of the hadiths related

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku ABD.
[osahin@omu.edu.tr].

to the ahkām with the evaluations of the former fukaha, and then as a whole in the light of other sources. In this process, in addition to benefiting from the sources of fiqh and furuu, it is utilized from ilm al-hadith in the technical analysis of the riwayat and from sirah, civilization and culture sources in understanding the time and space dimension of events and the characteristic structure of events. In this method, every sahabi who is subject to a riwaya is determined and then his words and practices and the words and practices that can be related to the issue at different times are tried to be compiled. The obtained data is processed as a complementary resource in covering each other's fault, in clarifying the enclosed parts and in making the results consistent by cross-query method. We believe that the riwayat about combining two prayers (jam' al-salatayn) will give an idea in understanding multiple method because it contains differences.

Keywords: Ahadith al-Ahkām, Combining Two Prayers, Understanding, Interpretation, Multiple Method.

32 Öz:

OMÜİFD

İslam hukukunun temel kaynaklarından biri olan sünnetin büyük oranda zannî olduğu malumdur. Üstelik sünnet, Hz. Peygamber'in çeyrek asırlık risalet hayatına dayandığı için ilgili ahkām hadisleri çok farklı söz ve uygulama içeriğiyle nakledilmiştir. Bu şekilde ihtilafı olarak gelen rivayetler fukaha tarafından genellikle sıhhati ve metni bakımından incelemeye tabi tutularak hüküm tespiti yoluna gidilmiştir. Klasik dönemde uygulanan bu metotta rivayetlerin taraflar arasında taksim edildiği gözlenmektedir. Ancak geçmişe kıyasla adeta yeni bir yapı kazanan günümüz açısından baktığımızda, bu rivayet hazinesini bir bütün olarak ele almak ve bunları çok yönlü olarak değerlendirmek vahiy döneminde hükmün oluşma sürecini daha net bir şekilde anlamayı, dolayısıyla günümüz problemlerini daha sağlıklı bir şekilde çözmeyi sağlayacaktır. İşte "çoklu yöntem" adını verdiğimiz metot, ahkām hadislerini bir bütün olarak ele alıp, her birini önce geçmiş fukahanın değerlendirmeleriyle parça parça, sonra diğer kaynaklar ışığında bir bütün olarak anlamaya çalışmak şeklindedir. Bu süreçte fıkıh usulü ve furuu kaynaklarından yararlanmanın yanında, rivayetlerin teknik incelemesinde hadis ilminden, olayların geçtiği zaman ve mekân boyutu ile olayların karakteristik yapısını anlamada siyer kaynakları ile medeniyet ve kültür kaynaklarından yararlanılmaktadır. Bu yöntemde rivayete konu olan her bir sahabî tespit edilmekte ve hem o konudaki söz ve uygulamaları, hem de farklı zamanlarda mesele ile ilgi kurulabilecek söz ve uygulamaları derlenmeye çalışılmaktadır. Elde edilen veriler çapraz sorgulama mantığıyla birbirinin açığını kapatmada, kapalı kısımlarını açıklığa

kavuşturmada ve çıkarımı tutarlı hale getirmede birbirini tamamlayan kaynak olarak işlenmektedir. Namazların cem'ine dair gelen rivayetler de farklılıklar içerdiği için çoklu yöntemi anlamada bir fikir vereceği kanaatindeyiz.

Anahtar Sözcükler: Ahkâm Hadisleri, Namazların Cem'i, Anlama, Yorumlama, Çoklu Yöntem.

Giriş

İslam'ın beş temel şartından olan namaz, Kur'an¹ ve mütevatir sünnet² yoluyla günde beş vakit olarak farz kılınmış, ayrıca beş vakit olduğunda ümmet de icmâ etmiştir.³ Bir Müslümanın hayatının merkezinde yer alan namazın düzenli⁴ ve eksiksiz bir şekilde kılınması zorunludur.⁵ Ne var ki acele edilmesi gereken yolculuk veya yağmur gibi bazı durumlar bu ibadetin beş ayrı vakitte edasını zorlaştırabilmektedir. Meseleye sünnet kaynağı açısından baktığımızda bu gibi durumlarda Hz. Peygamber ve ashabının namazları birleştirerek kıldıkları ve böylece günün daha az kısmında görev ifa edilerek kolaylık elde edildiği görülmektedir. Fakat namazların bir arada kılınmasına dair rivayetler incelendiğinde bu namazların kendi vaktinde kılınarak birleştirildiğine kanaat getirmek mümkün olduğu gibi, namazları diğer vakte kaydırarak kılmanın da meşru olduğuna kani olmak da mümkün gözükmektedir. Binaenaleyh fukaha detayları aşağıda geleceği üzere kendi delil ve usulü çerçevesinde bu iki ihtimal-

¹ Nisâ, 4/103. Kur'an'ın çeşitli surelerinde sabah, öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarının vakitleri açık olarak veya işaret yoluyla açıklanmıştır. (Hud, 11/114; İsrâ, 17/78; Tâhâ, 20/30; Nûr, 24/58; Rûm, 30/17-18; Kâf, 50/39-40; Dehr, 76/25-26) Nâfi' b. Ezrak, İbn Abbas'ın yanına gelip, "Beş vakit namaz Kur'an'da var mı?" diye sorar. İbn Abbas "Evet" der ve Rûm suresinin 17. ve 18. ayetlerini okuyup, "حين تمشون" akşam namazı, "حين تصبحون" sabah namazı, "وعشي" ikindi namazı, "و حين تطهرون" öğle namazıdır, dedikten sonra, Nûr suresinin 58. ayetindeki "ومن بعد صلاة العشاء ثلاث عورات لكم" ilâhî kelamını da okur (yatsıya işaret eder)." Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, Dâru'l-Harameyn, 1997, II, 483 (H.no3598).

² Bkz. Buhârî, *Mevâkîtu's-Salât*, 1-27; Müslim, *el-Mesâcid ve Mevâdiu's-Salât*, 31.

³ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîin*, (Haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu Selmân), Dâru İbnü'l-Cevzî, Demmâm, H.1423, 1998, IV, 333.

⁴ Bakara, 2/238.

⁵ Bakara, 2/43.

den birini tercihe yönelmiştir. Bu çalışma ise ilgili rivayetleri bir bütün olarak görüp çoklu yöntemle ele almaktadır. Ancak bu yöntemin detaylarını açıklamadan önce yukarıda zikredilen fukahanın klasik fıkıh yöntemiyle ve günümüzde İslam hukukçularının fıkhi meseleleri inceleme yöntemlerini kısaca tanıtmakta yarar vardır.

Klasik dönemde müdellel fıkıh eserleri Serahsî'nin (ö.490/1097) *el-Mebsût*'u, Merginânî'nin (ö.593/1197) *el-Hidâye*'si ve Şirbînî'nin (ö.977/1569) *Muğni'l-muhtâc*'ı gibi mezhep içi görüş farklılıklarını ele alanlar ve İbn Rüşd el-Hafîd'in (ö.595/1198) *Bidâyetü'l-müctehid*'i, İbn Kudâme'nin (ö.620/1223) *el-Muğni*'si ve Nevevî'nin (ö.676/1277) *el-Mecmû*'u gibi mezhepler arası görüş farklılıklarını ele alanlar olmak üzere iki kısımır. Mezhep içi mukayeseli eserlerde fıkhi mesele ile ilgili görüşler sıralanıp, delilleri zikredilir ve mezhebin benimsediği fıkıh usulü çerçevesinde değerlendirilerek tercih yoluna gidilir.⁶ Ayrıca bu türde bazen diğer mezheplere ait görüşler ve delilleri de zikredilip niçin o deliller ile amel edilmediği ortaya konulmaya çalışılır.⁷ Mezhepler arası mukayeseli eserlere gelince, bu gibi eserlerde meseleye ait görüşler sahipleriyle birlikte sıralanıp, delilleri ortaya konulur ve deliller fıkıh usulü dikkate alınarak değerlendirmeye tabi tutulur. Bu eserlerin müellifleri, çoğunlukla kendi mezheplerinin görüşlerini,⁸ bazen diğer mezheplerin görüşlerini tercih ederler.⁹ Bu yöntemin eleştirilebilecek yönlerinin başında neredeyse fıkıhın bütün konularında bizlere kadar ulaşan rivayetlerin, mezheplerin metot farklılığı sebebiyle -açık örneğini Tahâvî'nin (ö.321/933) *Şerhu Meâni'l-Âsâr*'ında gördüğümüz şekliyle¹⁰- taraflar arasında âdetâ payla-

⁶ Örnek olarak Bkz. Serahsî, Şemsüddîn, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1989, I, 97-99, III, 3-4; Merginânî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ebi Bekr, *el-Hidâye fi Şerhi'l-Bidâye*, (Thk. Tallâl Yusuf), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty., I, 27.

⁷ Merginânî, *el-Hidâye fi Şerhi'l-Bidâye*, I, 16, 22, 24, 26.

⁸ İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğni*, (Thk. Abdullah et-Türki-A. Muhammed el-Hulv), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1997, I, 148, 158, VII, 8.

⁹ İbn Kudâme, *el-Muğni*, I, 133; VII, 16.

¹⁰ Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, (Thk. Muhammed en-Neccâr-Muhammed Câdu'l-Hak), Âlemü'l-Kütüb, 1995, I, 11-18, 32-34, 53-62.

şılmış ve atomik bir yapıda istifade edilme yoluna gidilmiş olmasıdır. Böylece bu büyük rivayet serveti bütünlüğünü kaybedebilmekte, belki de birbirini destekleyen, beyan ve tavzih eden veya kayıt altına alan rivayetler gözden kaybolma riski taşımaktadır.

Geçmişe kıyasla adeta yeni bir yapı kazanan günümüzde yapılan fıkhi çalışmalarda ise çoğunlukla mezhepler arası karşılaştırmalı müdellel eserlerin usulü takip edilmektedir. Bunu yaparken görüşler ortak noktaları dikkate alınarak gruplara ayrılmakta, bu grupların delilleri bir araya toplanmakta, daha önceki fukahanın deliller üzerindeki yorumları ile karşı görüş sahiplerine verdikleri cevaplar ya deliller sunulurken veya değerlendirme kısmında ele alınmakta, değerlendirme yapılırken -İslam hukuku bir bütün kabul edilerek- belli bir mezhebin usulü yerine fıkıh usulünün bütününe ve ayrıca lüzum görüldüğünde hadis ilmine müraaat edilmektedir. Sonuç olarak bu görüşler arasından kuvvetli görülen tercih edilmektedir. Bu tercihlerde günümüz ihtiyaçlarının etkisi bulunduğu da burada zikredilmelidir.¹¹

Bizim “çoklu yöntem” adını verdiğimiz metoda gelince, esasen mezhepler arası mukayeseli literatürde benimsendiği üzere çalışma konu hakkında oluşan görüşler üzerinden yürütülmekte ve doğası gereği tercih yöntemi uygulanmaktadır. Tabii bunu yaparken, öncelikle görüşler ortak noktalarından hareketle ana gruplara ayrılmakta, daha sonra tarafların kendi kaynaklarında yer verdikleri deliller, bu görüşler bağlamında Kitap, sünnet, icmâ, sahabe görüş ve uygulaması (eser), kıyas ve akıl şeklinde bir düzen içerisinde birleştirilmeye çalışılmaktadır. Bununla birlikte tarafların birbirlerinin delillerine yönelttiği eleştiriler ve cevaplar, hem tekrardan kaçınmak, hem de bütünlüğü bozmamak amacıyla delilin bulunduğu yerde ele alınmaktadır. Ayrıca, konuyla ilintili olduğu halde başvurulmuş fıkıh kaynaklarında bulunamayan Hz. Peygamber’e ve sahabeye ait diğer veriler de araştırmaya dâhil edilmektedir. Bu esnada olayla ilgisi olan sahabiler tespit edilmekte ve hem o konudaki söz ve uygula-

¹¹ Bkz. Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dinî Konular*, Ensar Neş., İstanbul, 2009.

maları, hem de farklı zamanlarda meseleyle ilgi kurulabilecek söz ve uygulamaları tespit edilmeye çalışılmaktadır. Elde edilen veriler “çapraz sorgulama” mantığıyla birbirinin açığını kapatmada, kapalı kısımlarını açıklığa kavuşturmada ve çıkarımı tutarlı hale getirmede birbirini tamamlayan kaynak olarak işlenmektedir. Böylece mesele hadis ilmi bakımından da ikmale çalışılmaktadır. Bu yöntemde de fıkıh usulü bir bütün olarak kabul edilmektedir. Bu süreçte ayrıca “olayların geçtiği zaman ve mekân boyutu” ile “olayların karakteristik yapıları” ise siyer ve meğazi eserleri yanında, Yâkût el-Hamevî'nin (ö.626/1229) *Mu'cemü'l-Büldan*'ı gibi medeniyet ve kültür eserleri vasıtasıyla da tetkik edilmektedir. Böylece fıkhi bir mesele çok yönlü bir şekilde incelenerek güçlü bir kanaat oluşturulması amaçlanmaktadır.

Aşağıda ele alınan namazların birleştirilmesi (cem') meselesinin çoklu yöntemin genel işleyişi bakımından fikir vereceği kanaatindeyiz.

36

OMÜİFD

I. Namazların Birleştirilmesi (Cem'-i Salâteyn) Meselesi

Namazların birleştirilmesi (cem'-i salâteyn), *öğle namazıyla ikindi namazı ve akşam namazıyla yatsı namazlarının ara verilmeden peş peşe kılınmasıdır*.¹² Bu meyanda her bir namazı kendi vaktinde kılmak şartıyla iki vaktin namazını peş peşe kılmaya *sûrî (görünüşte) cem'*, bir namazı diğer bir vakitte o vaktin namazı ile birlikte kılmaya ise *hakikî cem'* denir. Diğer taraftan söz konusu ikili namazları ilkinin vaktinde kılmaya *cem'-i takdîm*, ikincisinin vaktinde eda niyetiyle kılmaya ise *cem'-i te'hîr* denir.¹³

Hz. Peygamber'in *hac mevsiminde*, Arafat'ta öğle vaktinde öğle ile ikindi namazının arasını cem' edip cem'-i takdîm şeklinde, Müzdelife'de ise yatsı vaktinde akşam ile yatsı namazını cem' edip cem'-i tehir şeklinde kılındığı sabit olup, bunun hac mevsiminde Müslümanlar için de caiz

¹² Gözübenli, Beşir, “Cem' ", *İİGYA.*, I, (276-284), s. 276; Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 1098, s. 53. Sabah namazının yatsı veya öğle namazı ile, akşam namazının ise ikindi ile birleştirilmeyeceği *icmâ* ile sabittir. Nevevî, Ebû Zekerriyâ Muhyiddin b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li'ş-Şîrâzi*, (Thk. M. Necib el-Mutî), Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, 1980, IV, 249.

¹³ Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Seferilik ve Hükümleri*, Samsun, 2009, ss. 25-28.

olduğunda *ittifak* vardır.¹⁴ *Hac mevsimi dışında* ise, küçük farklılıklar dik-kate alındığında birçok görüş ortaya çıkmakla beraber,¹⁵ bunları ana yaklaşım olarak ikiye indirgemek mümkündür. *Birinci yaklaşım* -hac mevsimi dışında- namazların hiçbir surette cem' edilemeyeceği, *ikinci yaklaşım* ise sefer başta olmak üzere yağmur, hastalık gibi mazeretlerle birleştirilebileceği yönündeki yaklaşımır. Buna göre değerlendirmenin de bu iki bakımdan ele alınması uygun olacaktır.

A. Hac Mevsimi Dışında Namazları Birleştirmenin Caiz Olmadığını Savunanlar ve Delilleri

Bu görüş sahipleri sahabeden İbn Mes'ud, Sa'd b. Ebî Vakkas, İbn Ömer, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Câbir b. Zeyd; tâbiînden Ömer b. Abdilaziz, İbrahim en-Nehaî, Hasan el-Basrî, İbn Sîrîn, Mekhûl, Esved, Sâlim, Amr b. Dînâr ile müçtehit imamlardan Süfyân es-Sevrî (ö.161/778) ve Leys b. Sa'd (ö.175/791)¹⁶ ile Hanefî mezhebidir.¹⁷ Yine bu görüşü Mâlikîlerden İbnü'l-Kâsım (ö.191/806) tercih etmiş ve bunu Mâlik'ten (ö.179/795) de rivayet etmiştir.¹⁸ Bu görüş ayrıca Şâfiîlerden Müzenî'ye (ö.264/878) de nispet edilmiştir.¹⁹

Bu görüş sahiplerinin kaynaklara yansıyan delilleri Kur'ân, sünnet, sahabe görüş ve uygulamaları ile akıl ve kıyastır:

¹⁴ İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, (Thk. Ebû Hammâd Sağır Hanîf), Mektebetü'l-Furkân, 1999, s. 41; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yay., İstanbul, 1995, II, 64.

¹⁵ Farklı görüşler hk. bkz. İbn Battâl, Ebu'l-Hasen b. Halef, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, ty., III, 94-96; Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2001, VII, 217-218; Karâfi, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *ez-Zahîra*, (Thk. Muhammed Haccî), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1994, II, 374, 377; Doğanay, Ekrem, *İki Mesele*, Bahar Yay., İstanbul, 1983, ss. 58-60.

¹⁶ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 95; İbn Kudâme, *Muğni*, III, 127; Aynî, *Umde*, VII, 218.

¹⁷ Bkz. Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbü'l-Huce alâ Ehli'l-Medîne*, (Haz. Mehdî Hasen el-Keylânî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983, I, 174; Mevsulî, Abdullâh b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîl'l-Muhtâr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ty., I, 41-42.

¹⁸ İbn Kudâme, *Muğni*, III, 128; Aynî, *Umde*, VII, 225.

¹⁹ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 250 Bu tespit Kadı Ebû Tayyib vb.nden gelmektedir. Ancak Müzenî'nin, cem'i onayladığı anlaşılmaktadır. Bkz. Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâil b. Yahyâ, *Muhtasar fi Furûi'ş-Şâfiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998, s. 41.

1- Kur'ân

a- Yüce Allah “*Namaz müminlere vakitli olarak farz kılındı.*” buyurmuştur.²⁰ O halde namazları biri diğerinin vaktine geçecek şekilde cem’etmek vakitleri değiştirmek olur.²¹ Ayrıca Şevkânî (ö.1250/1834) ayetin tefsirinde Allah Teâlâ’nın namazları kullarına farz kılıp, onlar için muayyen vakitler belirlediğini, uyku ve unutma gibi şer’î bir özür olmadıkça vaktinin dışında kılmanın caiz olmayacağını vurgular.²²

b- Allah Teâlâ “*Namazlarınızı özellikle de orta (ikinci) namazlarınızı düzenli olarak (حافظوا) kılınız.*” buyurmuştur.²³ Bedreddin el-Aynî’ye (ö.855/1451) göre, Yüce Allah bu ayetiyle namazların, vakitlerinde edâ edilmesini emretmiştir. Binâenaleyh, namazları cem’-i sûrî şeklinde kılmak bu ayetlerle amel etmek, hakiki cem’ yapmak ise ayetle ameli terk etmek demektir.²⁴

38

OMÜİFD

c- Yine kâfir ve münafıklardan bahsedilen bazı ayetlerde onların ya “*namazlardan gafil oldukları*”²⁵ veya “*namazları zâyi ettikleri*”²⁶ vurgulanır. Taberî’nin Sa’d b. Ebî Vakkas’tan tahriç ettiği bir rivayette, Hz. Peygamber namazından gafil olan kimselerin namaz vaktini geçiren kimseler olduğunu açıklamıştır.²⁷ Namazların zayi edilmesini izah eden bazı sahabîler tümünden terk edilmesi demek olduğunu ileri sürerken, İbn Mes’ûd gibi bazı sahabîler de vaktinin geçirilmesi olarak anlamışlardır.²⁸

²⁰ Nisâ, 4/103.

²¹ Mevsilî, *İhtiyar*, I, 41.

²² Şevkânî, Muhammed b. Ali, Fethu’l-Kadîr el-Câmî’ beyne Fenneyî’r-Rivâyeti ve’d-Dirâyeti min İlmi’t-Tefsîr, (Thk. Abdurrahman Umeyre), by., 1994, I, 809.

²³ Bakara, 2/238.

²⁴ Aynî, *Umde*, VII, 220.

²⁵ Mâûn, 107/5.

²⁶ Meryem, 19/59.

²⁷ İbn Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, (Thk. Muhammed Fadl Acmâvî vd.), Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000, XIV, 471.

²⁸ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, IX, 264-266.

Bu bağlamda Zehebî'ye (ö.748/1348) göre namazları vaktinden geciktirmek büyük günah iken,²⁹ İbn Hazm'a (ö.456/1064) göre ise, vakti çıkacak şekilde namazı geçirmek şirkten sonraki en büyük günahdır.³⁰

2- Sünnet

a- Hz. Peygamber'in namazları ilk vaktinde kılmaya teşvik eden hadisleri namazları vakti dışında cem'etmeye mânidir.

1) Ebû Hureyre dâhil bazı sahabenin rivayetine göre Hz. Peygamber "Kişi namazını vaktini geçirmeden kılar. Şüphesiz kaçırıldığı kısmı ailesinden ve malından daha hayırlıdır." buyurmuştur.³¹ Tahâvî'ye göre bu hadis, vakit içinde namazın özel bir vaktinin olduğunu, o vakitte kılmanın vaktin kalanında kılmaktan efdal olduğunu ifade eder.³²

2) İbn Ömer'in nakline göre Hz. Peygamber "Herhangi bir vakit namazı kılmaksızın vaktini geçirenler yuvası dağılmış, malını mülkünü elden kaçırmış gibidirler." buyurmuştur.³³

b- Hz. Peygamber'in namazları vaktinden te'hir etmeyi nehyettiği hadisler cem'in caiz olmadığını gösterir. Şöyle ki:

1) Ebû Katâde'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber "Uykuda iken kusur yoktur. Asıl kusur, uyanık iken bir namazı diğerinin vakti girinceye kadar

²⁹ Zehebî, Şemsüddîn, *el-Kebâir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty., s. 51.

³⁰ İbn Hazm, Ebû Muhammed Al b. Ahmed, *el-Muhallâ*, İdâretü't-Tıbbâti'l-Müniriyye, Mısır, H.1352, VI, 217; Zehebî, *el-Kebâir*, s. 49.

³¹ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 150. Hadis, Ebû Hureyre kanalıyla müsned, Talk b. Habib kanalıyla da mürsel olarak rivayet edilmiştir. Ayrıca imam Mâlik, Yahya b. Said'in sözü olarak da rivayet etmiştir. Bkz. İbn Abdilberr, Ebû Omer Yûsuf b. Abdillâh el-Endelûsî, *el-İstizkâr el-Câmi' li-Mezâhib Fukahâi'l-Emsâr...*, (Thk. A. Emin Kal'acı), Dâru'l-Va'y, Haleb-Kahire, 1993, I, 279-281.

³² Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 150.

³³ Buhârî, *Mevâkîf*, 14 (H.no: 552); Müslim, *Mesâcid*, 35 (H.no: 626); Beyhakî, *Sünen*, I, 653 (H.no: 2092).

geciktirmektir."³⁴ buyurmuştur. Bu hadis her namazın vaktinin diğerinin vakti girene kadar devam ettiğini gösterir.³⁵

2) Ebû Hureyre'nin rivayetine göre Hz. Peygamber "Namaz (vakti)nin başı ve sonu vardır. Öğle vaktinin başı güneşin batıya meyletmesi, vaktinin sonu ise ikinci vaktinin girmesidir." demiştir. Tahâvî'ye göre bu hadis ile ikinci vaktinin girişi, öğle vaktinin çıkışına bağlanmıştır.³⁶ Bu da namazların ayrı ayrı vaktinin olduğunu gösterir.

3) Başka bir rivayette Hz. Peygamber "*Namaz vakti bu iki vakit arasıdır.*" buyurmuştur.³⁷ Bu rivayet de namazların vakitleri dışına çıkarılmayacağını vurgulamaktadır.

Ancak, Nevevî, vakitleri belirleyen hadislerin umumî olduklarını, buna karşılık -ileride gelecek olan- yolculuk sebebiyle yapılan cem' hadislerinin hususî olduğunu, dolayısıyla hususî olanın önceliğinin bulunduğunu ileri sürer.³⁸ Ne var ki, bu iddia ancak, cem' hadislerinin sabit olduğu ortaya konduktan sonra geçerlilik kazanabilir. Oysa yolculuk bağlamında nakledilen cem'in, hakikî veya sûrî olup olmadıkları tartışmaya açıktır.

c- Rasullullah'ın bir defa dışında namazları cem' etmediğine dair İbn Mes'ud'dan ve İbn Ömer'den gelen rivayetler de hakikî cem'in caiz olmadığına delildir.

1) İmam Muhammed'in (ö.189/805) Alkame b. Kays ve Esved b. Yazid'den tahririne göre İbn Mes'ud "*Arafat'ta öğle ve ikinci namazının dışında iki namazı birleştirmek yaktır.*" demiştir.³⁹ Hz. Peygamber'in hac esna-

³⁴ Müslim, *Mesâcid*, 55 (H.no: 681). Farklı sahabilerden rivayetler için bkz. Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 165-166.

³⁵ İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *Fethü'l-Kadîr ale'l-Hidâye*, (Haz. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, I, 225; Aynî, *Umde*, VII, 218.

³⁶ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 149.

³⁷ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 148, 165.

³⁸ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 252.

³⁹ Şeybânî, *Hucce*, I, 164-165.

sında Arafatta'ki cem'i sabit olduğuna göre, bu haberin o olaya dayandığı ve hakikî cem' olduğu açıktır.

2) İbn Ömer'in nakline gelince, Ebû Dâvûd'un Süleyman b. Ebî Yahyâ'dan tahricine göre İbn Ömer "*Rasulullâh yolculukta akşam ile yatsıyı sadece bir defa cem'etti.*" demiştir.⁴⁰ Bu rivayetteki cem'in de hakikî cem' olduğu ve Müzdelife'de meydana geldiği anlaşılmaktadır.⁴¹

3) Yine Buhârî ve Müslim iki ayrı tarikle İbn Mes'ud'un "*Rasulullâh'ın hiçbir namazı vaktinin haricinde kıldırıldığını görmedim. Sadece Cem (Müzdelife)'de akşam ile yatsıyı birlikte kıldırdı. Sabahı da (mutat) vaktinden önce kıldırdı.*" ve "*Kendisinden başka ilah bulunmayana yemin ederim ki, Rasulullâh, Arafat'ta öğle ile ikindiye ve Cem'de akşam ile yatsıyı cem' etmenin dışında her namazı vaktinde kılmıştır.*" dediğini rivayet etmiştir.⁴²

Aynî'ye göre bu hadis hazar, sefer veya başka hangi sebeple olursa olsun öğle ile ikindi ve akşam ile yatsıyı cem'etmeye cevaz veren bütün hadisleri iptal etmektedir.⁴³

Diğer yandan İbn Mes'ud'un Hz. Peygamber'e daimî yakınlığından hareket eden Zâhid Kevserî (ö.1952), Hz. Peygamber'in cem'-i hakikî şeklinde uygulaması olsaydı İbn Mes'ud'un mutlaka haberi olması gerektiğini savunmaktadır.⁴⁴

Diğer yandan bu gerekçeleri cem' konusunda cem'in iki vakitten birisinde yapıldığına açıkça delalet eden hadisleri reddetmek için yeterli görmeyen Kırbasoğlu, "*Rasulullâh'ın iki namazı, iki vakitten birisinde*

⁴⁰ Bkz. Ebû Dâvûd, *Salâtü'l-Müsâfir*, 5 (H.no: 1209).

⁴¹ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 250.

⁴² Buhârî, *Hac*, 99 (H.no: 1682, 1683); Müslim, *Hac*, 48 (H.no: 1289).

⁴³ Aynî, *Umde*, V, 45.

⁴⁴ Kevserî, Mumammed Zâhid b. el-Hasen, *en-Nüketü't-Tarîfe fi't-Tehaddüs an Rudûd İbn Ebî Şeybe alâ Ebi Hanîfe*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire, 2000, s. 38. Nitekim Ebû Mûsa el-Eş'arî, İbn Mes'ud hakkında "*Hz. Peygamber'i her gördüğümde, İbn Mes'ud'u da ehlinden görürdüm*" derdi. Bkz. İbn Sa'd, Muhammed ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001, III, 142.

cem'ettiğini gören pek çok sahabe mevcuttur. Bir yanda Abdullah b. Mes'ûd görmedim diyor, öte yandan pek çok sahabi gördüm demektedir. Bu durumda hangisinin hadisi kabul edilecektir?"⁴⁵ diye sorarak itiraz eder. Bu sorunun cevabı sadedinde Nevevî, İbn Mes'ud'un cem'i *görmediğini* ifade (nefy) ettiğini, buna karşılık, sahih yolla gelen rivayetlerde diğer sahabenin *gördüğünü* ifade (isbat) ettiğini, tercih usulüne göre hem sahih olduğu hem de daha fazla bilgi (ziyade) içerdiği için, cem' edildiğini belirten sahabenin hadislerinin tercih edileceğini savunur.⁴⁶

Ancak bu itiraz ve tercih yerinde değildir. Zira İbn Mes'ud'un sözünü "görmedim" (nefy) şeklinde değil, "namazları ayrı ayrı kılarken *gördüm*" (isbat) şeklinde anlamak lazımdır. Gerçekten de İbn Mes'ud Hz. Peygamber'in bütün savaşlarında hazır bulunduğu gibi, cem'e dair rivayetlerin geldiği Tebük tecrübesini de yaşamış⁴⁷ ve Hz. Peygamber ile namaz kılmıştır. Buna bağlı olarak hem Hz. Peygamber'in o namazları nasıl kıldığını tarif etmiş, hem de namazları gördüğü şekilde uygulamıştır. Şöyle ki: Taberânî İbn Mes'ûd'un "Rasulullâh akşam ile yatsıyı birleştirir. Birini vaktinin sonuna te'hir eder, diğerini vaktinin başına alırdı." dediğini naklederken,⁴⁸ Tahâvî de Abdurrahman b. Yezid'in "Bir hac yolculu-

⁴⁵ Kırbaçoğlu, M. Hayri, *Namazların Birleştirilmesi*, İlahiyât Yay, Ankara, 2002, s. 111.

⁴⁶ Nevevî, *Mecmû'*, IV, 252. Bazı durumların eşit olması halinde ziyade taşıyan tarafın tercih edilmesi kabul edilen bir uygulamadır. (Bkz. Serahsî, *Mebûsât*, XIV, 100-101; İbn Hacer, *Feth*, VI, 178). Bu gibi delillerin tearuzunda tercih kuralları hk. bkz. Berzencî, Abdüllatif Abdullâh Azîz, *et-Teâruz ve't-Tercih beyne'l-Edilleti's-Şer'iyye*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993, II, 186vd.

⁴⁷ İbn İshak'ın tahririne göre İbn Mes'ud Tebük'te buldukları bir sırada gece yarısı kalkmış, ordugâhın bir köşesinde bir ateş ışığı görmüş, ışığa doğru ilerleyince Hz. Peygamber ile Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in vefat eden Abdullah Zül-Bicadeyn'in defniyle ilgilendiklerini görmüş, hatta Hz. Peygamber bizzat kabir içinde definle ilgilendiği ve merhuma hayır dua ettiği için, o kabirde yatanın kendisi olmasına dair hasretini ifade etmiştir. Bir diğer rivayete göre, Hz. Osman'ın hilafeti döneminde Ebû Zerr'in Medine'ye üç günlük uzaklıktaki Rebeze'de vefat ettiği sırada, umre yapmak amacıyla oradan geçmiş, kimsesiz kalan cenazesine yardımcı olmuş, bu esnada oradakilere Tebük seferinde Ebû Zerr'in bu durumu hakkında Hz. Peygamber'den duyduğu sözleri aktarmıştır. (Bkz. Köksal, M. Âsım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yay., İstanbul, 1987, XVI, 181, 211-212).

⁴⁸ Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir, *Buğyetü'r-Râid fî Tahkiki Mecmai'z-Zevâid ve Menbei'l-Fevâid*, (Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru'l-Fikr, 1994, II, 365 (H.no: 2968).

ğunda İbn Mesud'la birlikte bulundum. Öğle namazını te'hir, ikindi namazını ta'cil, akşam namazını te'hir yatsı namazını ta'cil ediyordu. Sabahı da ortalık ağarırken kıldırıyordu." dediğini rivayet etmiştir.⁴⁹ Neticede İbn Mes'ud'un Hz. Peygamber'in namazları cem'ettiğini inkâr etmediğine dikkat çeken Merhum Ekrem Doğanay, onun aslında namazları "vaktinin dışında kıldığı" konusunu reddettiğini, onun kanaatinin de cem'-i salâtin namazları vaktinden önce veya sonra kılmak demek olmadığını, birini vaktin sonunda diğeri ise vaktinin başında kılmak demek olduğunu, zaten bazı sahabîlerin de bunu açıkça belirttiğini ifade eder.⁵⁰

Nitekim ayrıca Tebük seferine değilse de Benî Mustalık gazasına şahit olan Hz. Ali⁵¹ ve Hz. Âişe⁵² de benzer şekilde Hz. Peygamber'in cem' yaptığını tarif ederek İbn Mes'ud ve İbn Ömer'in tespitini teyid etmişlerdir.

d- Cem'in şeklini tarif eden çoğu sahih haberler sûrî cem'i açıkça ortaya koymaktadır.

1) Ömer b. Ali, babası Hz. Ali'nin yolculukta önce akşamı kıldırıldığını, sonra yatsı vaktini bekleyerek akşamın arkasından yatsıyı kıldırıldığını ve "Rasulullâh'ın böyle yaptığını gördüm" dediğini naklederken,⁵³ Hz. Âişe'nin de "Hz. Peygamber yolculukta öğleyi geciktiriyor, ikindiye acele ediyordu. Akşamı geciktiriyor, yatsıyı acele ediyordu." dediği rivayet edilmiştir.⁵⁴

Ancak râvi Ebû Mâlik en-Nehaî zayıftır. Bununla birlikte, Heysemî hadisin bundan başka bir siyakla sahih yolla geldiğini ifade etmiştir. *A.g.e.*, a.y.

⁴⁹ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 166.

⁵⁰ Doğanay, *İki Mesele*, ss. 111-112.

⁵¹ Köksal, *Tarih*, XII, 36.

⁵² Benî Mustalık gazası, akabinde ifk hadisesinin yaşandığı gazvedir. Hz. Âişe o gazveye Ümmü Seleme ile birlikte katılmıştır. Detaylar için bkz. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, II, 60; Köksal, *Tarih*, XII, 36-52, 61-86.

⁵³ İbn Ebî Şeybe, III, 504 (H.no: 8321).

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, III, 503 (H.no: 8314); Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 164; Heysemî, *Buğye*, II, 364 (H.no: 2965). Heysemî'ye göre râvisi *Muğîre b. Ziyad* hakkında İbn Muîn, İbn Adiy ve Ebû Zur'a sika derken, Buhârî ve başkaları da zayıf olduğunu söylemişlerdir. *Buğye*, a.y.

2) Enes'in de yolculukta namazları birleştirerek kılmak istediğinde, öğleyi vaktinin sonuna geciktirip kıldığı, ikindiye ise vaktinin başında kıldığı, yine akşamı vaktinin sonunda, yatsıyı da vaktinin başında kıldığı, ardından "Rasulullâh seferde namazları böyle birleştirdi" dediği rivayet edilmiştir.⁵⁵

e- İkâmet halinde namazların cem'edilerek kılındığını belirten hadisler de sûrî cem' uygulamasını teyit eder.

İbn Abbas'ın ifadesine göre "Rasulullâh korku ve sefer hali olmadan öğle ile ikindiye birlikte ve akşam ile yatsıyı da birlikte kıl(dır)dı."(...)⁵⁶

İbn Hazm bu hadiste cem'-i hakikîden bahsedilmediği için, kendilerinin meşrû gördüğü cem'-i sûrî uygulaması arasında herhangi bir çelişki söz konusu olmadığını savunurken,⁵⁷ Aynî ise İbn Abbas'ın bu tespitinin namazları birleştirmeye ilgili hadislerin cem'-i sûrî olduğunu teyit ettiğini ileri sürer. Zira hiç kimse hizada iken hakikî cem'in caiz olduğunu savunmamıştır. O halde (diğer hadislerdeki cem' ifadesiyle aynı olan) buradaki cem' ifadesi, ilkinin vaktinin sonuna ertelendiğini ve ikincisinin vaktinin başına alındığını gösterir.⁵⁸

Hatta Hanbelîler, İbn Abbas'ın bu rivayetinden hareketle, alışkanlık haline getirmemek kaydıyla günlük ihtiyaçtan dolayı namazları cem'etmeyi caiz gören İbn Şübrüme'ye (ö.144/761) itiraz ederken, Hz. Peygamber'in o namazları, birinci namazı vaktinin sonuna, ikinci namazı ise vaktinin başına alarak kılmış olabileceğini itiraf etmişlerdir. Bu konuda onların düşüncesini etkileyen şey, hadisin sonunda ravi Amr b. Dînâr ile Câbir b. Zeyd arasında geçen "öğleyi geciktirip ikindiye öne aldı, akşamı geciktirip yatsıyı öne aldı" şeklindeki diyalogdur.⁵⁹ Yani Hanbelîler bu iti-

⁵⁵ Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsned*, (Thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh), Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, H.1409, II, 255 (H.no: 664); Heysemî, *Buğye*, II, 366-367 (H.no: 2974). Râvileri arasında İbn İshak vardır. O sikadır ama müdellistir. *Buğye*, a.y.

⁵⁶ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 162.

⁵⁷ İbn Hazm, *Muhallâ*, III, 173.

⁵⁸ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 162; Aynî, *Umde*, VII, 218.

⁵⁹ Bkz. İbn Kudâme, *Muğni*, III, 137.

razlarında esasen ilgili namazın cem'-i sûrî ile kılınmış olma ihtimalini de kabullenmişlerdir.

f- Vakitleri tayin eden naslar tevâtür veya şöhet derecesinde sabit olmuştur. Binaenaleyh kuvvetçe kendilerine denk bir delil bulunmadıkça bu nasları terk etmek caiz değildir. Oysa cem'e dair rivayetler âhâd haberdir. Mütevatir haberler âhâd haberlerle terk edilemez.⁶⁰

Fakat cem'e dair topladığı üç yüz küsur hadisi inceleyen Kırbaşoğlu, bunların *on iki* adet sahabe, *otuz bir* adet ikinci tabaka râvisi ve *kırk yedi* adet üçüncü tabaka râvisi tarafından nakledildiğini, binaenaleyh konu ile ilgili hadislerin *meşhur* derecesinde olduğunu, Hanefilere göre meşhur hadislerle kat'î nasların tahsis edilebildiğini, bu sebeple gelen rivayetlere göre hakikî cem'in Hanefî usulünce de geçerli olduğunu ileri sürer.⁶¹ Ne var ki, aynı hadisler üzerinde bizim yaptığımız değerlendirmede hakikî cem'in lehine ve aleyhine olan bütün rivayetlerin sayıldığı, dolayısıyla metinlere sanki tek bir metin imiş veya mana birliği varmış gibi yaklaşıldığı kanaati hâsıl olmuştur. Oysa hadislerin, ilgili çalışmada birbirlerinden farklı olduğunu gösteren başlıklarla sınıflandırılmasına rağmen, Kırbaşoğlu tarafından tek bir metin imiş gibi sayıma gidilmesi, yani tartışma konusu cem'-i hakikî olduğu için, mutlak cem' ve cem'-i sûrî rivayetlerinin bir arada sayılması tutarlı değildir. Detayları ileride geleceği üzere cem'-i hakikî şeklinde rivayet gelen sahabiler sadece Enes b. Mâlik, İbn Ömer ve İbn Abbas'tır. Ancak Enes ve İbn Ömer hakkında aynı konuda gelen başka rivayetlerde açıkça cem'-i sûrî yapıldığı yönünde açıklamalar da vardır. Yani iki sahabînin rivayetleri birbiriyle çelişmektedir. İbn Abbas'tan gelen rivayetlerin ise ileri derecede zayıf olduğu görülmektedir.⁶² Bu sebeple birbirini destekleyen rivayetlerden söz etmek mümkün gözükmemektedir.

⁶⁰ Bkz. Aynî, *Umde*, VII, 220.

⁶¹ Kırbaşoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 108-110.

⁶² Aşağıya bkz.

3- İcmâ

Daha önce de geçtiği gibi namazın beş vakit olduğu konusunda bütün ümmetin *ittifakı* (icmâ) bulunmaktadır.⁶³ Zira miraç esnasında farz namazlar beş vakte çıkarıldıktan sonra, ertesi gün Cebrail Hz. Peygamber'e gelerek beş adet namazın vakitlerini bizzat ayrı ayrı göstermiştir⁶⁴ ve bunlar arasında bir vakitte iki namaz kılmak yoktur.⁶⁵

4- Sahabe Görüş ve Uygulaması (Eser)

a- Bazı sahabilerin namazları özürsüz olarak cem'etmeyi büyük günahlardan sayması, sahabe arasında cem'in hoş karşılanmadığına işaret etmektedir.⁶⁶

Bu bağlamda İmam Muhammed, *el-Hucce* adlı eserinde Hz. Ömer'in uzak beldelerdeki emirlere mektup yazıp bir vakitte iki namazı birleştirmeyi yasaklayarak, *iki namazı bir vakitte birleştirerek kılmanın büyük günah olduğunu* bildirdiğine dair haber ulaştığını belirtmiş,⁶⁷ *el-Muvatta'* rivayetinde ise bunu sika raviler yoluyla el-Alâ b. El-Hâris'in Mekhûl'den rivayeti olarak aldıklarını açıklamıştır.⁶⁸

İmam Muhammed ayrıca, Ebû Katâde el-Adevî'den "Hz. Ömer'in 'Şu üç şeyin büyük günah olduğunu, iki namazı birleştirmek, savaştan kaçmak ve ganimetten çalmak' şeklindeki mektubunun okunduğunu duydum" dediğine dair rivayeti de nakletmiştir.⁶⁹

Buna karşılık, bu ikinci rivayeti –sahih isnatla⁷⁰– tahric eden İbn Ebî Hâtim "*yani özürsüz olursa*" açıklamasını eklemiştir,⁷¹ Beyhakî de Ebu'l-

⁶³ İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, IV, 333.

⁶⁴ Ebû Dâvûd, *Salât*, 2 (H.no: 393).

⁶⁵ Yaylalı, Davut, "Seferilik Hükümleri", *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neş., İstanbul, 1997, s. 252.

⁶⁶ Dalgın, *Tartışmalı Dini Konular*, s. 106.

⁶⁷ Şeybânî, *Hucce*, I, 164-165. Ay. bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 505 (H.no: 8329).

⁶⁸ *Muvatta'* (Şeybânî rivayeti), s. 82.

⁶⁹ Şeybânî, *Hucce*, I, 165; Beyhakî, *Sünen*, III, 240-241 (H.no: 5560).

⁷⁰ Tespit için bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 463.

Âliye'den gelen bir rivayette Hz. Ömer “Özürsüz namazları birleştirmek büyük günahlardandır” dediğini nakletmiştir.⁷²

Diğer taraftan Hz. Ömer'in mektubunu alan Ebû Mûsâ el-Eşâ'î' den de “Özürsüz namazları cem'etmek büyük günahlardandır” dediği rivayet edilmiştir.⁷³ Ayrıca benzer bir söz İbn Abbas vasıtasıyla Hz. Peygamber'den rivayet edilmişse de rivayetin zayıf olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁴

Rivayetlerde sözü geçen cem'in, büyük günah olduğu nitelemesine bakılırsa, onun hakikî cem' olduğunda kuşku yoktur. Nitekim İbn Kesîr (ö.774/1373) de, rivayetteki cem'den maksadın öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının takdim veya tehir suretiyle birleştirilmesi olduğunu onaylar.⁷⁵ Ancak birbirini destekleyen rivayetlere bakıldığında Hz. Ömer'in “özür” şartı aradığı ağırlık kazanmaktadır. Bu durumda özürden maksadın ne olduğu önem kazanıyor. Şafiî bu konudaki özrün *sefer ve yağmur* gibi faktörler olduğunu savunurken,⁷⁶ Şevkânî ise –daha önce de geçtiği gibi- bunun *uyku ve unutma* (sehiv) gibi şer'î özürler olduğunu ileri sürer.⁷⁷ Nitekim uyku ve unutma özrü yukarıda geçen hadis de desteklenmiş olup, hakkında ihtilaf eden olmamıştır. Oysa sefer ve yağmurun özür olduğu ihtilafıdır. Bu durumda hakkında nas ve ittifak bulunan özür, tercihe şayandır.

b- Bazı sahabîlerin uygulamasına bakıldığında onların cem'-i sûrî yaptıkları açıkça görülmektedir. Meselâ;

⁷¹ İbn Ebî Hâtim, Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm müsne'den an Rasûli'llâh ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke- Riyad, 1997, IV, 932 (H.no: 5208); İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 463 (İbn Kesîr isnadın sahih olduğunu söyler. Buna göre Şeybânî'nin rivayeti de sahih demektir).

⁷² Beyhakî, *Sünen*, III, 240 (H.no: 5559).

⁷³ Bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 505 (H.no: 8328); Aynî, *Umde*, VII, 220.

⁷⁴ Hindî, *Kenz*, VII, 547 (H.no: 20191).

⁷⁵ Bkz. İbn Kesîr, *Tefsîr*, III, 463.

⁷⁶ Beyhakî, *Sünen*, III, 240.

⁷⁷ Şevkânî, *Feth*, I, 809.

1) Daha önce geçtiği gibi, İbn Mes'ud bir hac yolculuğunda öğleyi tehir ediyor ve ikindiye öne alıyordu (ta'cîl), akşamı tehir ediyor ve yatsıyı öne alıyordu. Sabahı ise aydınlıkta kılıyordu.⁷⁸

2) Ebû Osman, Sa'd b. Mâlik'le yaptığı hac yolculuğunda, acele ettikleri için birini öne alıp diğerini geciktirerek öğle ile ikindiye cem'etiklerini ve yine birini öne alıp diğerini geciktirerek akşam ile yatsıyı cem'ettiklerini, bu şekilde zaman kaybetmeden daha az mola ile Mekte'ye vardıklarını söylemiştir.⁷⁹

5- Kıyas ve Akıl

Cem'-i hakikîyi caiz görmeyenler, korku namazıyla sabah namazına kıyas yaparak görüşlerini güçlendirmeye çalışmışlardır.

1) Savaş halinde bile düşmanın baskın yapma tehlikesi altında (bilfiil çatışma hali hariç) namazların kısaltılarak kılınması (korku namazı) emredilmiş olup, cem'edilerek sonradan toptan kılınmasına müsaade edilmemiştir. Bu durum, bir kısım sıkıntılı anlarda da olsa, namazların cem'edilerek kılınmayacağına delilidir.⁸⁰ Nitekim İbn Kudâme de "şayet korku içinde bulunursanız, ister yürüyerek ister binekte (yine de namazları kılın)" ayetinin namazların vakitlerinden geriye bırakılmayacağına delili olarak görür.⁸¹

2) Sabah namazının kendine has bir vakti olduğu ve vaktinden önce ve sonra alınamayacağı konusunda *icmâ* olduğuna göre, diğer namazların da aynı şekilde her birinin önceye veya sonraya alınamayan özel vakti olmalıdır.⁸²

3) Bir namazı vaktinden evvel kılmak, mün'akit olma şartı tahakkuk etmeden bir şeyi yapmaya benzer. Oysa namazın farz olmasının sebebi vakittir. Bu sebeple vaktinden önce kılınan namaz sahih olmaz. Namazı

⁷⁸ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 166.

⁷⁹ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 166.

⁸⁰ Dalgın, *Tartışmalı Dini Konular*, s.106.

⁸¹ İbn Kudâme, *Muğnî*, II, 93.

⁸² Bkz. Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 166; Serahsî, *Mebûsât*, I, 149.

vaktinde kılmayıp te'hir ederek, diğer vakit girince kılmak ise uyku dışında caiz bir hareket değildir.⁸³

Aklî yönden ise namazları vaktinde veya vakit dışında kılınmasının sonuçları irdelenmiştir. Şöyle ki:

1) Namazlar cem'edildiği takdirde, bu namazların vakitlerinin birleşmesi (tedâhul) meydana gelmiş olur. Meselâ öğle vakti ikindinin de vakti olurken, ikindi vakti aynı zamanda öğle namazının da vakti olmuş bulunur. Bu takdirde, cem'-i salâteyn iki namazı birleştirmekten de öte, cem'-i vakteyn (iki vakti birleştirmek) olur. Bunun neticesi olarak da beş olduğu kat'î deliller ile sabit olan namaz vakitleri üçe indirilmiş bulunuyor. Vakti gelmeden kılınan namaz caiz olmadığı gibi, vakti çıktıktan sonra kılınan namaz ise eda değil, kazadır.⁸⁴

2) Namazları cem'-i sûrî şeklinde kılmak, Kur'ân ile amel etmenin yanında, te'vile ihtiyaç duymadan bu konuda gelen bütün hadislerle de amel etmek anlamına gelir.⁸⁵

B- Hac Dışında Çeşitli Mazeretlerle de Namazları Birleştirmenin Caiz Olduğunu Savunanlar ve Delilleri

Bu görüş sahabeden Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali ile Sa'd b. Ebî Vakkas, Ebû Mûsâ el-Eş'arî, İbn Abbâs, İbn Ömer, Üsâme b. Zeyd, Saîd b. Zeyd, Muâz b. Cebel'e nispet edilmekte olup, yine tabiînden Tâvûs, Mücâhid, İkrime, Zeyd b. Eslem, Atâ ve Câbir b. Zeyd; müçtehit imamlardan İshâk b. Râhaveyh, Rebîa, Ebû Sevr, Sevrî, Evzaî ve Leys⁸⁶ ile Mâlikî,⁸⁷ Şâfiî⁸⁸ ve Hanbelî mezhebinin görüşüdür. Bu gruba göre –

⁸³ Dalgın, *Tartışmalı Dînî Konular*, s. 105.

⁸⁴ Doğanay, *İki Mesele*, ss. 55-56.

⁸⁵ İbn Hazm, *Muhallâ*, III, 172; Aynî, *Umde*, VII, 220.

⁸⁶ Bkz. İbn Kudâme, *Muğnî*, III, 127; İbn Battâl, *a.g.e.*, III, 94-95; Nevevî, *Mecmû'*, IV, 250 (İbnü'l-Münzir ve Beyhakî'den); Aynî, *Umde*, VII, 217-218.

⁸⁷ *Mâlikîler* mubah bir yolculuk olmak kaydıyla -kısa mesafeli yolculuklarda bile- her iki şekli caiz görürler. (İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Ma'rife, 1982, I, 172; Derdîr, Ebu'l-Berekât Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, (Düsûkî Hâşiyesi ile), Dâru İhyâ'l-Kütübî'l-Arabiyye, ty., I, 368).

aralarında bazı ihtilaflar olmakla beraber- sefer başta olmak üzere hastalık, yağmur, ihtiyaç gibi bir mazeret bulununca namazları bir vakitte birleştirmek caizdir.⁸⁹ Ayrıca İbnü'l-Münzir (ö.318/930) bu görüşü Ebû Yûsuf (ö.182/798) ve Muhammed'e nispet etmişse⁹⁰ de Hanefîler buna şiddetle karşı çıkarlar.⁹¹ Üstelik imam Muhammed *el-Muvatta'* rivayetinde Müzdelife ve Arafat dışında namazları birleştirmediklerini açıkça ifade eder.⁹²

İbn Hazm'a göre ise esasen öğle ile ikindi ve akşam ile yatsının ortak olduğu vakit yoktur. Bu sebeple normal yolculuklarda cem'-i sûrîden başkası caiz değildir.⁹³ Ancak gelen sahih hadisler dikkate alındığında acele etmek gerektiği zaman öğle ve akşam namazının vakti sonraki vakte sarkar ve böylece cem'-i te'hîr suretiyle namazların birleştirilmesi caiz olur.⁹⁴

50

OMÜİFD

Yine İmâmiye'ye⁹⁵ ve Zeydiye'ye göre de sefer faktörüyle namazları birleştirmek caizdir.⁹⁶

Ancak meşhur rivayete göre İmam Mâlik, namazları cem'etmenin cevazını, yolculukta acele etmeyi gerektiren bir faktör şartına bağlamıştır.(Mâlik, *Müdevene*, I, 205; Karâfi, *Zahîra*, II, 373).

⁸⁸ Şâfiîler kasr ruhsatı bulunan yolcu için, öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını hem cem'-i takdim, hem de cem'-i tehir şeklinde bir vakitte kılmayı caiz görürler. (Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1973, I, 77; Müzenî, *el-Muhtasar*, s. 41).

⁸⁹ Hanbelîler kasr yapılabilecek her yolculukta cem'i de caiz görürler. Şu kadar var ki, onlar da ihtilaftan kurtulmak (murâatu'l-hilâf) için namazları ayrı vakitlerde kılmayı efdal görürler. Buhûtî, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfü'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, (Thk. M. Emin ed-Dinnâvî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1997, I, 488vd.

⁹⁰ Bkz. Nevevî, *Mecmû'*, IV, 250.

⁹¹ Bkz. Aynî, *Umde*, VII, 218; İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Tsh. İbn Bâz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, H.1379, II, 580.

⁹² *Muvatta'* (Şeybânî rivayeti), s. 82.

⁹³ İbn Hazm, *Muhallâ*, III, 172.

⁹⁴ İbn Hazm, *Muhallâ*, III, 175; Aynî, *Umde*, VII, 217.

⁹⁵ İmâmiye'ye göre esasen her namazın ilk vakti efdal vakittir, ancak hastalık, yağmur ve yolculuk sebebiyle namaz, (diğer) vaktin sonuna tehir edilebildiği hakikî cem' ile de kılınabilir. (İbn Hamza, Ebû Cafer b. Ali et-Tûsî, *el-Vesîle ilâ Neyli'l-Fadîle*, (Thk. Muhammed el-Hasûn), Matbaatu'l-Hıyâm, Kum, H.1408, s. 82).

Bu gruptakilerin delillerine gelince, bunları Hz. Peygamber'in uygulamaları, sahabenin görüş ve uygulamaları ile akıl ve kıyas olarak toplamak mümkündür.

1- Sünnet

Cüveynî, cem'etmenin cevazını ispat konusunda, te'vil kabul etmeyecek şekilde sahih naslar mevcuttur, derken, Nevevî ise sahih ve meşhur hadisleri delil aldıklarını ifade eder. Zira sahih rivayetlerde Hz. Peygamber'in hac dışındaki yolculuklarında da cem'ettiği meşhur olmuştur.⁹⁷ Şöyle ki:

a- Bazı sahabîler Hz. Peygamber'in, yolculuklarında *mutlak olarak namazları cem'ettiğini* açıklamıştır.

1) Bezzâr'ın tahriç ettiği hadiste Ebû Hureyre, "*Rasulullâh seferde iki namazı birleştirdi*" demiştir. Ancak Heysemî'ye göre bu rivayette râvi Muhammed b. Ebân el-Ca'fî teferrüd etmiş olup, ayrıca zayıf ravidir.⁹⁸

2) Heysemî'nin derlediği bir hadiste İbn Mes'ûd "*Rasulullâh seferde iki namazı birleştirdi.*" demiştir.⁹⁹ Ne var ki, İbn Mes'ûd'un açıkça Hz. Peygamber'in hac dışında hakikî cem' yapmadığına dair açıklaması dikkate alındığında bu sûrî cem' olduğu anlaşılmaktadır.

⁹⁶ Zeydiye'ye göre daha evden çıkmadan öğle vakti olmuşsa, evde öğle ile ikinci birleştirilir. İstenirse aralarında nâfile de kılınabilir. Ancak yolda giderken öğle vakti olmuşsa, ikindiye kadar yola devam edilir ve ikinci ile beraber öğle kılınır. Zira Hz. Peygamber'den uygulama bu şekilde gelmiştir. Akşam ile yatsıda da aynı şekilde, yıldızların görüldüğü bir vakitte konaklanmışsa iki namaz birleştirilir. Yolculuğa devam ediliyorsa, şafağın kaybolma zamanına kadar yola devam edilir, kaybolmasından önce veya sonra namazlar birleştirilerek kılınır. Bu bilgileri kaydeden Hüseyin b. Yahyâ, Ehl-i Beyt âlimlerinin genel olarak, Hz. Peygamber'in hizada herhangi bir illet ya da yağmur olmadan namazları birleştirdiğini, yağmur olduğu takdirde başka bir illet ve yolculuk olmadan da namazları birleştirdiğini ifade ettiklerini söyler. (Yahyâ b. Hüseyin, el-Hâdî er-Rasî, *el-Ahkâm fi'l-Halâl ve'l-Harâm*, by., 1410/1990, I, 130-131).

⁹⁷ Deliller için topluca bkz. Nevevî, *Mecmû'*, IV, 250-251.

⁹⁸ Heysemî, *Buğye*, II, 365 (H.no: 2967).

⁹⁹ Heysemî, *Buğye*, II, 365 (H.no: 2966). Ebu Ya'lâ'nın râvileri sikadır. *A.g.e.*, a.y.

3) Abdullah b. Amr b. el-Âs da bir rivayetinde mutlak olarak “*Rasulullâh seferde iki namazı birleştirdi.*”¹⁰⁰ derken, başka bir rivayette ortamı belirterek “*Rasulullâh Benî Mustalık gazasında iki namazı birleştirdi.*”¹⁰¹ şeklinde açıklar.

4) İbn Abbas’a göre Rasulullâh seferde iki namazı cem’ederek kıldırılmıştır.¹⁰²

5) Taberânî, Huzeyme b. Sâbit’in “*H.z. Peygamber ile tek kametle cem’ ile namaz kıldım.*” dediğini rivayet etmiştir. Şu’be ve Sevrî’ye göre râvi Kays b. er-Rebî’ sika iken, başkalarına göre zayıftır.¹⁰³

6) Bir rivayette Enes b. Mâlik, “*H.z. Peygamber seferde iki namazı cem’etmek istediğinde öğleyi ikindinin ilk vakti girinceye kadar geciktirir, ikisini cem’ederdi.*” derken,¹⁰⁴ diğerinde “*H.z. Peygamber bir yolculukta güneş batıya meyledince öğle ve ikindiye kıldı ve sonra hareket etti*” demiş,¹⁰⁵ bir başkasında “*Rasulullâh, zeval vaktinden önce yolculuğa çıktığında öğleyi ikindi vaktine erteler, ikindi vaktinde inip ikisini cem’ederdi. Güneşin batıya meyletmesinden sonra yola çıkarsa, yola çıkmadan önce öğleyi kılar sonra yola koyulurdu.*” şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁶

İbn Battâl’a (ö.449/1057) göre Enes hadisi –cumhur’un kabul ettiği gibi- acele edilmeyen *normal seferde* cem’in cevazına delildir. Bu rivayet yol alma zorunluluğunu ifade eden aşağıdaki rivayetlerle çelişmemekte-

¹⁰⁰ Heysemî, *Buğye*, II, 364 (H.no: 2962); Râvileri arasında Haccâc b. Ertât olup, hakkında eleştiri vardır. *A.g.e.*, a.y.

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, III, 504 (H.no: 8320); Heysemî, *Buğye*, II, 364 (H.no: 2961).

¹⁰² *Müsned*, IV, 322 (H.no: 3288).

¹⁰³ Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu’cemü’l-Kebîr*, (Thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiye, el-Kâhire, ty., IV, 83 (H.no: 3714); Heysemî, *Buğye*, II, 365-366 (H.no: 2970).

¹⁰⁴ Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 5 (H.no.703).

¹⁰⁵ Beyhakî, *Sünen*, III, 231 (H.no: 5523).

¹⁰⁶ Buhârî, *Ebvâbu’t-Taksîr*, 15, 16 (H.no: 1111, 1112); Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 5 (H.no: 704).

dir. Her iki uygulama da sahih olarak Hz. Peygamber’den nakledilmiş, bu sebeple her ikisi de *sünnet* olmuştur.¹⁰⁷

b- Hz. Peygamber’in yolculuklarında *öğle ile ikindi* ve *akşam ile yatsı* namazını *mutlak olarak* birleştirdiğini gösteren rivayetler de vardır.¹⁰⁸ Meselâ

1) Ebu’z-Zübeyr, Câbir’e “*Rasulullâh akşam ile yatsıyı cemetti mi?*” diye sorduğunu, onun da “*Evet, Benî Mustalık kazasında*” diye cevapladığını açıklar.¹⁰⁹ Ancak râvi İbn Lehî’a tenkit almıştır.¹¹⁰

2) Buhârî’nin tahririne göre İbn Abbas “*Rasulullâh seferdeyken öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı cem’ederdi.*” demiştir.¹¹¹

3) Muâz b. Cebel ise, Tebük gazvesindeki uygulama bağlamında, “*Rasulullâh çıkmış olduğu bir gazvede öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarını cem’ediyordu.*” demiştir. Ravi Ebû Tufeyl Muâz’a “*Rasulullâh’ın gayesi nedir?*” diye sorduğunda, o “*Ümmetine zorluk olmasın diye*” cevabını verir.¹¹²

4) Muâz “*Rasulullâh Tebük gazvesinde, hareket etmeden önce güneş zevale ermişse (yani gecikmişse) öğle ile ikindiye bir arada kılar. Güneş zevale ermeden hareket etmişse öğleyi ikindi için konaklayacak kadar geciktirirdi. Akşamda da aynısını yapardı. Güneş batmadan önce hareket etmişse akşamı yatsı için konaklayacak kadar geciktirirdi. Sonra ikisini*

¹⁰⁷ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 96. Benzeri bir yaklaşım için bkz. İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *Sahîh*, (Thk. M. Mustafa el-A’zamî), el-Mektebü’l-İslâmî, Beyrut, 1980, II, 83.

¹⁰⁸ Kırsaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 44-50.

¹⁰⁹ Müsned, III, 348 (H.no: 14791); Heysemî, *Buğye*, II, 364 (H.no: 2964).

¹¹⁰ Heysemî, *Buğye*, II, 364.

¹¹¹ Buhârî, *Ebvâbu’t-Taksîr*, 13 (H.no: 1107); Müsned, I, 217 (H.no: 1874).

¹¹² Müslim, *Salâtü’l-Müsâfirîn*, 6 (H.no: 705); Tayâlisî, *Müsned*, I, 463 (H.no: 570). Hadisin diğer varyantları için bkz. Kırsaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 20-21.

birlikte kılardı.” demiştir.¹¹³ Tirmizî hadisin hasen olduğunu, Beyhakî ise sahih ve mahfuz olduğunu belirtmiştir.¹¹⁴

İbn Battâl’a göre bu rivayet, Hz. Peygamber’in öğle ile ikindiye bazen öğle vaktinde bazen de ikindi vaktinde cem’ettiği, akşam ile yatsıyı da bazen akşamın bazen de yatsının vaktinde cem’ettiği izlenimi vermektedir.¹¹⁵

Burada ifade edelim ki, cem’ konusunda Muâz’dan nakledilen tespitler sadece Tebuk seferiyle ilgili olup, üç farklı açıklamayla gelmiştir. *Birincisi* mutlak cem’ olarak, *ikincisi* hem cem’-i sûrî hem de cem’-i hakikî olarak anlaşılabilir şekilde, *üçüncüsü* ise cem’-i sûrî olduğu açıkça ifade edilmiş olarak gelen haberlerdir. Yukarıda zikredilen rivayetler mutlak ifadeli rivayetlerdendir. Diğer iki şekle ait birer örnek yeterli olacaktır sanırız.

54

OMÜİFD

Her iki şekilde anlaşılabilir ifadeye Ebû Dâvûd es-Sicistânî’nin şu rivayeti örnek verilebilir. Muâz şöyle demiştir:

“Tebük gazvesinde, Rasulullâh güneş zeval vaktine erişmeden önce yola çıkarsa öğle namazını ikindi ile bir arada kılacak kadar geciktirip ikisini beraber kıldırırdı. Zeval vaktinden sonra yola çıktığında ise öğle ile ikindiye cem’ ederek kıldırır, sonra hareket ederdi. Akşam namazının vakti girmeden yola çıktığında, akşam namazını yatsı namazıyla birlikte kıldırarak kadar tehir ederdi. Akşam namazı vakti girdikten sonra yola çıkarsa yatsıyı öne alır (عجل) ve akşam ile birlikte kıldırırdı.” demiştir. Ebû Dâvûd, bu hadisi sadece Kuteybe rivayet etmiştir, derken¹¹⁶ Tirmizî de Kuteybe’nin teferrüd ettiği,

¹¹³ Ebû Dâvûd, *Salâtü’s-Sefer*, 5 (H.no: 1208); Dârakutnî, *Sünen*, III, 241 (H.no: 1462).

¹¹⁴ Bkz. Tirmizî, *Salât*, 394 (H.no: 553); Beyhakî, *Sünen*, III, 232 (H.no: 5527).

¹¹⁵ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi’l-Buhârî*, III, 98-99. Bu rivayetin zahirinden hareket eden Buhûtî’ye göre, kişi ister konaklamış olsun, ister yola devam ediyor olsun cem’-i takdim veya cem’-i tehir yapması arasında bir fark yoktur. Buhûtî, *Keşşâf*, I, 488.

¹¹⁶ Ebû Dâvûd, *Salâtü’s-Sefer*, 5 (H.no: 1220); Beyhakî, *Sünen*, III, 232 (H.no: 5528). Varyantları için bkz. Kırsaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 22-23.

“Leys - Yezîd b. Ebî Habîb - Ebû Tufeyl” kanalıyla gelen hadisin garib olduğunu ifade eder.¹¹⁷

Cem’-i sûrî olduğu açık olan rivayete ise Taberânî’nin şu rivayeti örnektir. Muâz şöyle demiştir:

“Tebük gazvesinde Rasulullâh ile birlikte yola çıktık. Rasulullâh öğle ile ikinci namazlarını cem’ediyordu. *Öğleyi son vaktinde kılıyor, ikindiye ilk vaktinde kılıyordu.* Sonra yola devam ediyordu. *Sonra akşamı şafak kaybolmadan son vaktinde, yatsıyı da şafak kaybolurken ilk vaktinde* kıldırıyordu (...).¹¹⁸

Görüldüğü üzere Muâz’ın rivayetleri aynı seyahatle ilgili olup birbirini açıklar mahiyettedir. Birincide iki namazın mutlak olarak bir arada kılındığı, ikincide birinin geciktirilip diğerinin öne çekildiği, üçüncüde ise birinin vaktinin sonunda sonrakinin vaktinin başında kılındığı belirtilmiştir. Bu rivayetleri sûrî cem’ şeklinde anladığımızda hepsi birbiriyle örtüşmekte ve çelişki ortadan kalkmaktadır. Binaenaleyh birinci ve ikinci grup haberler arasında namazların adını vermenin ötesinde çok büyük farklılık olmadığı, üçüncü gruba gelince bu rivayetler ise açıkça öncekileri tefsir eder mahiyette izah (ziyâde) ile geldiği dikkate alınınca, Nevevî’nin de işaret ettiği gibi, ziyâde taşıyan haber tercihe şâyandır. Kanaatimizce ziyâde izah sadedinde olursa evleviyetle diğerlerine tercih edilmelidir. Binâenaleyh, Muâz’dan gelen haberlere bu yöntemle bakılırsa Hz. Peygamber Tebük seferinde namazları cem’-i sûrî ile kıldığı İbn Mes’ud yanında Muaz ile de teyit edilmiş olmaktadır. Bu durumda rivayetler cem’-i hakikîyi caiz görenlere delil olamaz.

Üstelik Tebük seferine katılan¹¹⁹ İbn Abbas¹²⁰ ve Câbir’in¹²¹ de “Hz. Peygamber’in öğle ile ikindiye ve akşam ile yatsıyı cem’etti” şeklindeki cem’e

¹¹⁷ Tirmizî, *Salât*, 394 (H.no: 554).

¹¹⁸ Taberânî, *el-Mu’cemü’l-evsat*, (Thk. Târık b. İvazullah b. Muhammed- Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Dâru’l-harameyn, el-Kâhire, ty., VII, 76 (H.no: 6901); Heysemî, *Buğye*, II, 367 (H.no: 2975).

¹¹⁹ *Müsned*, III, 446 (H.no: 1987).

¹²⁰ İbn Huzeyme, *Sahih*, II, 82 (H.no: 967).

dair rivayetlerinin mutlak ifadesi dikkate alınırsa bu yolculukta hakikî cem' yapıldığını kat'î olarak ispatlayacak açık bir rivayetin bulunmadığı görülür.

c- Bazı rivayetlerde, yolculukta *acele edilmesi gerektiğinde* Hz. Peygamber'in namazları cem'ederek yola devam ettiği ifade edilir.¹²² Meselâ

1) Buhârî ve Müslim'in rivayetine göre İbn Ömer "Hz. Peygamber acele etmesi gerektiğinde akşam ile yatsıyı cem'ederdi." demiştir.¹²³

2) Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in acele yol alması gerektiğinde öğleyi ikinci vaktine geciktirdiğini, akşamı ise şafak kaybolurken cem'etmek üzere akşamı yatsıya kadar geciktirdiğini ifade etmiştir.¹²⁴

3) Bezzâr, Üsâme b. Zeyd'in "Rasulullâh'ın acelesi olduğunda öğle, ikindi, akşam ve yatsıyı cem'ederek kıları" dediğini de naklederken,¹²⁵ İbn Ebî Şeybe de Üsâme'nin acelesi olduğu zamanlarda namazları cem'ettiğini rivayet eder.¹²⁶

4) Abdullah b. Amr b. el-Âs da "Rasulullâh acelesi olduğunda (إِذَا جَدَّ بِهِ السَّيْرُ) akşam ile yatsıyı birlikte kıları." demiştir.¹²⁷

d- Bazı rivayetlerde, sefer halinde bir namazın diğerinin vaktinde kıldığı açıkça belirtilir.¹²⁸ Meselâ

1) Müslim'in tahririne göre Nâfi', İbn Ömer'in acele yol alması gereken durumlarda *şafak kaybolduktan sonra* akşam ile yatsıyı cem'ettiğini ve

¹²¹ İbn Ebî Şeybe, III, 501 (H.no: 8304).

¹²² İbn Kudâme, *Muğnî*, III, 128; Nevevî, *Mecmû'*, IV, 251.

¹²³ Buhârî, *Ebvâbu't-Taksîr*, 6 (H.no: 1091); Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 5 (H.no.703).

¹²⁴ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 5 (H.no.704).

¹²⁵ Bezzâr, *Müsned*, VII, 56 (H.no: 2604).

¹²⁶ İbn Ebî Şeybe, III, 503 (H.no: 8317).

¹²⁷ Taberânî *Evsat*, VIII, (H.no: 8584); Heysemî, *Buğye*, II, 364 (H.no: 2963). Râvi Abdülkerim b. Ebî'l-Mehârik zayıftır. *Buğye*, a.y.

¹²⁸ Kırbasoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, s. 22vd.

ardından “*Rasulullâh acele yol alması gerektiğinde akşam ile yatsıyı cem’ederdi*” dediğini rivayet etmiştir.¹²⁹

2) Benzer bir rivayet İbn Ömer’in oğlu Sâlim’den de gelmiştir.¹³⁰

Ancak aşağıda geleceği üzere Nâfi ve Sâlim’den İbn Ömer’e ait bu açıklama ile çelişen başka ifadeler gelmiştir. Bu sebeple bu rivayetler de delil olma özelliklerini kaybetmektedir.

3) Abdürrezzâk, râvi Kureyb vasıtasıyla İbn Abbas’tan “... (Rasulullâh) şayet (yolda) konaklamış ve o sırada güneş zevâle ermişse (yani öğle vakti olmuşsa, bineğine) *binmeden öğle ile ikinci namazlarını cem’ederdi*. Konakladığı sırada henüz zeval olmamışsa, yola devam eder, *ikinci vakti olunca iner ve öğle ile ikindiye cem’ederdi*. (Aynı şekilde) konakladığı sırada akşamın vakti girmişse akşam ile yatsı namazlarını cem’ederdi. Yine konakladığı vakit akşam namazının vakti girmemişse yola devam eder, *yatsı vakti girince iner ve ikisini cem’ederdi*.” dediğini rivayet etmiştir.¹³¹ Ancak hadis, Kureyb’den rivayet eden Hüseyin b. Abdillâh’ın zayıf râvi olması sebebiyle muallâle hale gelmiştir.¹³² Üstelik Abdürrezzâk, el-Mikdam’ın o hadisi İbn Cüreyç’den işitmediğini, Abdürrezzâk’dan başkasının da rivayet etmediğini söylediğini belirtir.¹³³

2- Sahabe Görüş ve Uygulaması (Eser)

a- Sahabe ve tâbiûnun ileri gelenleri namazlarını cem’ederek kılmıştır.¹³⁴ Meselâ

¹²⁹ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 5 (H.no.703).

¹³⁰ Bkz. Buhârî, *Umre*, 20 (H.no: 1805); Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 5 (H.no.703).

¹³¹ *Müsned*, IV, 322 (H.no: 3480); Beyhakî, *Sünen*, III, 232-233 (H.no: 5530).

¹³² Bkz. Dârakutnî, *Sünen*, II, 234-235 (Hâmiş). İbnü't-Türkmânî'ye göre râvi Hüseyin İbn Maîn ve Ebu Hatim tarafından zayıf görülmüş, İbnü'l-Medenî ve Nesâî onun “hadisi rededilen râvi (metrûku'l-hadis)” olduğunu söylemiş (Nesâî, *Kitâbu'd-Duaâfâ ve'l-Metrûkîn*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1985, s. 85.), Sa'dî ve Cüzcânî de “hadisiyle meşgul olunmaz” demiştir. (Bkz. Beyhakî, *Sünen*, III, 233 (D.not:1)).

¹³³ Abdürrezzak, II, 548-549 (H.no: 4405).

¹³⁴ Kırbaoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 64-70.

1) Enes b. Sîrîn'in rivayetine göre, Enes b. Mâlik ile birlikte Şakk-ı Sîrîn denilen mevkie doğru yola çıkmışlar, gemide iken yaygı üzerinde onlara imamlık yapmış, öğleyi iki rekât kıl(dır)ıp, sonra iki rekât (ikindi) kıl(dır)mıştır.¹³⁵

2) Gelen rivayetlere göre İbn Abbas seferde iki namazı cem'ederdi ve sünnet olduğunu söylerdi.¹³⁶

Ancak bu rivayette cem' mutlak olup, hakikî cem'e kesin delil teşkil edemez. Üstelik gelen bir rivayette Atâ, İbn Abbas'ın arazisinden ayrıldığı bir zamanda akşam ve yatsı namazlarını cem'edişini sûrî cem' olarak söyle tarif etmiştir: Öğle namazını te'hir ikindiye ta'cil eder, sonra ikisini cem'ederdi. Akşamı da te'hir edip yatsıyı ta'cil ederek ikisini cem'ederdi.¹³⁷

3) Ümmü Zerra'nın rivayetine göre Hz. Âişe kadınlara yolculukta namazlarını cem'etmelerini emrederdi.¹³⁸

b- Beyhakî'nin nakline göre Hz. Ömer, Hz. Osman, Sa'd b. Ebî Vakkas, Enes b. Mâlik, Saîd b. Zeyd ve Üsâme b. Zeyd *acele yolculuk etmeleri gerektiğinde*, öğle ile ikindiye, akşam ile yatsıyı cem'ederlerdi.¹³⁹

Namazların yolculuk, hastalık, telaş vb. durumlarda cem'edilerek kılınabileceği hakkındaki rivayetlerin birçoğunun ravisi durumunda olan İbn Ömer de namazları cem'ederek kılmıştır.

Buhârî'nin İbn Ömer'in oğlu Sâlim'den yaptığı tahrice göre İbn Ömer süratle yol aldığı zaman akşam için kâmet getirir ve üç rekât kılar, sonra selam verir, biraz bekler ve yatsı için kâmet getirip iki rekât olarak (yatsıyı) kılar sonra selam verirdi. Ne akşam ile yatsı arasında ne de yat-

¹³⁵ Tahâvî, *Meâni'l-Âsâr*, I, 420.

¹³⁶ Beyhakî, *Sünen*, III, 235 (H.no: 5539).

¹³⁷ Abdürrezzak, II, 549 (H.no: 4409).

¹³⁸ Abdürrezzak, II, 551 (H.no: 4416).

¹³⁹ Bkz. Beyhakî, *Sünen*, III, 235 (H.no: 5540).

sıdan sonra nafile kılardı. Geceleyin nafile kılincaya kadar (başka) nafile kılmazdı.¹⁴⁰

Nâfi'den gelen bir haberde ise İbn Ömer yola acele ettiğinde *akşam ve yatsı* namazlarını *şafak kaybolduktan sonra* cem'ederdi. O, Rasulullâh'ın bu iki namazı süratle yol aldığı zaman cem'ettiğini söylerdi.¹⁴¹

Ancak, Hanefiler bu son rivayette geçen *şafağın* mana ve mahiyeti hakkında ihtilaf bulunduğunu,¹⁴² bu sebeple yatsı vaktinin girdiğinin kesinlik kazanmadığını ileri sürerek delile itiraz ederler. Zira *şafak* dilde hem güneş kaybolduktan sonra ufukta beliren *kızıllığa*, hem de onun ardından gelen *beyazlığa* denir.¹⁴³ Buna göre râvinin, meydana gelen kızartıyı dikkate alıp, şafağın battığını ifade etme ihtimali vardır. Bu durumda ufukta hala şafağa ait bir beyazlık bulunmuş olabileceği için, bu da yapılan cem'in sûrî olma ihtimalini güçlendirir.¹⁴⁴

Diğer taraftan yine Nâfi'den gelen bazı haberlerde İbn Ömer'in yolculuk halinde her namazı vaktinde kıldığı, ancak hanımına ölüm döşeninde yetişmek amacıyla hayatında yalnızca bir¹⁴⁵ veya iki defa¹⁴⁶ namazları birleştirerek kıldığı da ifade edilir. Üstelik Beyhakî'ye göre hâfız râviler vasıtasıyla Nâfi'den gelen rivayetler doğruya daha yakındır.¹⁴⁷ Nitekim Nâfi'den gelen rivayetler arasında İbn Ömer'in acele ettiği o gece, şafak sırasında akşamı kıldığı, şafak kaybolana kadar bekleyip sonra yatsıyı kıldığı da sarahaten belirtilmiştir.¹⁴⁸

¹⁴⁰ Buhârî, *Ebvâbu't-Taksîr*, 14 (H.no: 1109).

¹⁴¹ Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 5 (H.no: 703).

¹⁴² Bu konuda iki farklı yaklaşım vardır: Üç mezhep ve İmameyn'e göre *kızıllık*, Ebû Hanîfe'ye göre ise kızartının ardından meydana gelen *beyazlıktır*. Merginânî, *Hidâye*, I, 39;

¹⁴³ Bkz. İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, ty., IV, 2292.

¹⁴⁴ Detay için bkz. Doğanay, *İki Mesele*, ss. 70-74.

¹⁴⁵ Abdürrezzak, II, 547-548 (H.no: 4401, 4403).

¹⁴⁶ Ebû Dâvûd, *Salâti's-Sefer*, 5 (H.no: 1209); Aynî, *Umde*, VII, 219.

¹⁴⁷ Beyhakî, *Sünen*, III, 228 (H.no: 5516).

¹⁴⁸ Nesâî, *Mevâkît*, 45 (H.no: 596).

c- Hz. Ömer,¹⁴⁹ Ebû Mûsâ el-Eş'arî¹⁵⁰ gibi bazı sahabîler özürle birlikte namazların cem'edilmesinin cevazına kail olmuşlardır. İşte Şâfiî'ye göre, bu konuda, sefer de özür teşkil eder.¹⁵¹ Ancak, daha önce de geçtiği üzere, aynı konuda Hz. Ömer'den gelen ve cem'i yasaklayan bazı rivayetlerde "özürsüz olarak" ziyadesi bulunmadığı, daha açık ifadeyle hakikî cem'i mutlak olarak yasakladığı gibi, caiz olduğu yönündeki rivayetler dikkate alındığında bile seferin şer'î özür olduğu kesinlik kazanmamıştır.¹⁵² Dinin direği olan namaz şüpheler üzerine bina edilemeyeceği için, özür olduğu konusunda başka bir delil olmadıkça sefer özür olarak kabul edilemez.

3- Kıyas ve Akıl

Seferî namazları cem'etmeyi caiz görenler bunu Arafat ve Müzdelife'deki icmâ edilen cem'lere kıyas ederler. Şöyle ki:

60

OMÜİFD

a- Mâlikî İbnü'l-Kassâr (ö.397/1008), sefer vakitleri hazar vakitleri ile örtüşmüyor; Hz. Peygamber'in seferde namazları cem'ettiği müstefiz derecede¹⁵³ rivayet edilmiştir. İbn Ömer, İbn Abbas, Muâz hadisi bunlardandır. Mukim oldukları halde Mekke ve Arafat halkının, Arafat ve Müzdelife'de cem'etmelerinin cevazında ittifak ettiğimize göre, aynı şekilde seferde de namazları cem'etmeleri caiz olmalıdır, der.¹⁵⁴

b- Arafat ve Müzdelife'de namazların cem'edilerek kılınmasının gerekçesinden hareketle, hac dışında da cem'in caiz olması mümkündür. Hac esnasındaki cem'in sebebi, hacıların hac ibadetiyle meşguliyetlerinden dolayı buna muhtaç olmalarıdır. Böyle bir durum hac dışında da söz konusu olabilir. Normal hayatta da -acil yolculukta olduğu gibi- kişilerin

¹⁴⁹ Bkz. Beyhakî, *Sünen*, III, 240-241 (H.no: 5559, 5560).

¹⁵⁰ Bkz. İbn Ebî Şeybe, III, 505 (H.no: 8328); Aynî, *Umde*, VII, 220.

¹⁵¹ Bkz. Beyhakî, *Sünen*, III, 240 (H.no: 5559). Yağmur da özürdür. A.g.e., a.y.

¹⁵² Şeybânî, *Huce*, I, 164-165; İbn Ebî Şeybe, III, 505 (H.no: 8329).

¹⁵³ *Müstefiz*: Fıkıhçıların kullandığı bu terim, hadisçilerim *meşhur hadisi* karşılığı olup, ikiden fazla turuku olan, ancak mütevatir seviyesine ulaşmayan hadis demektir. Bkz. Koçyiğit, Talat, *Hadis İstihlaları*, Ankara, 1985, s. 332.

¹⁵⁴ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 95.

acil meşguliyetleri bulunabilir. Şeriatla hacda söz konusu ruhsatı etkileyen, belirli vakitte bir mesafeyi alma meşakkatinin dışında, başka bir özel durumun bulunduğunu bilmiyoruz. Aynı illetin tahakkuk ettiği başka yerlerde de, benzer hükmün verilmesi, namazların cem’edilerek kılınması gerekmektedir.¹⁵⁵

c- Benzer kıyas Sâlim’den de gelmiştir. İbn Şihâb ez-Zührî, Sâlim’e “yolculukta öğle ile ikindi namazı cem’edilir mi? diye sormuş, Sâlim de “bunda bir beis yoktur. İnsanların Arafat’ta kıldıkları namazları görmüyor musun?” cevabını vermiştir.¹⁵⁶

Zurkânî’ye (ö.1122/1710) göre, bu konuda başka hadis gelmemiş olsaydı bile, bu rivayet cem’ konusunda en kuvvetli delil olurdu.¹⁵⁷

Ancak Tahâvî, Arafat’taki imamın bu namazları ayrı kıldığı takdirde günah işlemiş olacağı yönündeki icmâdan hareketle karşı kıyas yaparak, hac uygulamasının özel (kıyasa aykırı) olduğunu ileri sürmüştü,¹⁵⁸ İbn Rüşd el-Hafîd ise ibadetlerde kıyas yapmanın zayıf olduğunu hatırlatmıştır.¹⁵⁹

Cem’i caiz görenler bazı **aklî** gerekçeler de getirmişlerdir:

a- Bu konuda Cüveynî (ö.478/1085) insaf sahibi kimsenin, cem’in daha kolay olduğunu anlayacağını, zira namaza kalkan kimse için, iki rekât yerine dört rekât kılmasının çok da zor olmayacağını ileri sürer. Ayrıca ona göre her namaz için konaklamak yerine, namazları birleştirerek yapılan az sayıda konaklamanın daha kolay olduğu da açıktır.¹⁶⁰

¹⁵⁵ Topluca bkz. İbn Hacer, *Feth*, III, 582; Nevevî, *Mecmû’*, IV, 251-252; Ebû Hasen, Muhammed Mahmûd, *Risâletün fi’l-Kasr ve’l-Cem’*, (Thk. Hilmi es-Seyyid Ebû Hasen), Metâbi Rûzi’l-Yûsuf, Mısır, ty., s. 90; Dalgın, *Tartışmalı Dînî Konular*, s. 106.

¹⁵⁶ *Muvatta’*, *Kasru’s-salât*, 1 (H.no: 332); Abdürrezzak, II, 550 (H.no: 4414); Beyhakî, *Sünen*, III, 235 (H.no: 5541).

¹⁵⁷ Zurkânî, Muhammed, *Şerhu’l-Muvatta’*, el-Matbaatü’l-Hayriyye, by., ty., I, 264.

¹⁵⁸ Tahâvî, *Meâni’l-Âsâr*, I, 166.

¹⁵⁹ İbn Rüşd, *Bidâye*, I, 172.

¹⁶⁰ Bkz. İbn Hacer, *Feth*, II, 581.

b- Yolculuklarda cem'etmenin yolculara tanınan bir kolaylık olduğu düşünülürse, vakitlerin başını ve sonunu takip etmeyi gerektirdiği için, Hanefilerin öngördüğü şekli cem'i uygulamanın yolcu için daha meşakkatli olacağı açıktır.¹⁶¹ Genişlik ve rahatlık, öğleyi ikindi, ikindiye öğle vaktinde kılmaktır.¹⁶² Zira her namazın vakti aslında geniştir. Dolayısıyla vaktin kendisini takip etmek, vaktin sonunu-başını tespit etmeye göre daha kolaydır.¹⁶³

Buna karşılık Aynî, namazın dinin önemli işlerinden biri olduğunu, bu sebeple kâmil bir Müslümanın bu (vakit tayini) gibi işleri zaten bilmesi gerektiğini ileri sürer.¹⁶⁴ Üstelik bazı fakihler saat ve takvimin geçerli olmadığı ortamlarda namaz vakitlerinin tespiti için kolay pratik yöntemler de teklif etmişlerdir. Sözelimi Karâfi (ö.684/1285), herkesin boyunun kendi ayağıyla yaklaşık olarak 6,5 ayak boyu olduğunu, bu metotla öğle ve ikindi vaktini kolayca ayırt etmenin mümkün olduğunu belirtir.¹⁶⁵ Gerçekten bu gündüz güneşli vakitlerde yaya yolculuk yapan için uygulaması kolay olan bir yöntem gözüküyor. Günümüzde otomobil ile gidenler için ise bu ihtiyacı genellikle takvimler karşılamaktadır. Dolayısıyla ortada kolaylık yapmayı gerektirecek kadar bir zorluk (meşakkat) yoktur.

II. Değerlendirme ve Sonuç

Kur'ân ve sahih sünnete bakıldığında her namaz için özel bir vaktin tayin edildiği, ayrıca namazları ilk vaktinde kılmanın teşvik edildiği ve uyuya kalma gibi şer'î bir özür bulunmadıkça namazları vakitlerinin dışında kılmanın büyük günah olduğu açıktır. Bununla birlikte, Hz. Peygam-

¹⁶¹ Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, (Tsh. ve Tab. M. Râğib et-Tabbâh), Halep, 1932, I, 264; İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, IV, 334.

¹⁶² Sübhânî, Ayetullah Ca'fer, "Şi'a İmâmiyesinde Seferilik Hükümleri", *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neş., İstanbul, 1997, (ss. 385-396), ss. 386-387.

¹⁶³ İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, III, 99; Hattâbî, *Meâlim*, I, 264; Aynî, *Umde*, VII, 220.

¹⁶⁴ Aynî, *Umde*, VII, 220.

¹⁶⁵ Karâfi, *Zahîra*, I, 14.

ber'in hac özüyle mevsiminde Arafat ve Müzdelife'de namazları birleştirerek kıldığında ihtilaf yoktur.

Bunlara ek olarak, yolculuk ve yağmur gibi hallerde, hatta mazeretsiz olarak namazların birleştirilerek kılındığına dair haberler de mevcuttur. Yolculuklar arasında Benî Mustalık ve Tebük seferleri rivayetlerde açıklık kazanırken, bunların dışındaki yolculuklar hakkında mekân belirtilmemiş, gelen rivayetlerde sadece namazların birleştirildiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu rivayetlerde yapılan yolculuğun uzun süren bir yolculuk olduğu ve acele edilmesi gerektiği yönündeki ifade ve işaretler dikkate alınırsa, mahalli belirtilmeyen rivayetlerin de çoğunun¹⁶⁶ Tebük seferi hakkında varit olduğu söylenebilir. Bu iki seferin nasıl cereyan ettiğini ve buralarda yapılan cem'le ilgili rivayetleri incelediğimizde ise uygulamanın cem'-i sûrî olduğu ağırlık kazanmaktadır.

Benî Mustalık seferi ile ilgili rivayetler Hz. Ali ile Hz. Âişe'den gelmiş olup, bunların hiçbirinde yolculuk esnasında yapılan cem'in, hakikî cem' olduğuna dair açıklık yoktur.¹⁶⁷ Oysa Hz. Ali'nin, akşam ve yatsı namazlarını cem'-i sûrî ile kıldığı bir yolculuğunda, Hz. Peygamber'in uygulamasını örnek aldığını söylemesi, diğer yandan Hz. Âişe'nin de Hz. Peygamber'in yolculuklarında birinciyi geciktirme ve ikinciyi öne almak suretiyle –gerekçesi az sonra açıklanacağı üzere iki vaktin kavuştuğu zaman diliminde- namazları birleştirdiği yönündeki ifadesi dikkate alındığında, bu yolculukta namazların cem'-i hakikî ile kılındığını söylemek zordur.

Tebük seferi ile ilgili rivayetler ise, görebildiğimiz kadarıyla Muâz b. Cebel başta olmak üzere, Ebû Hureyre, Câbir ve İbn Abbâs'tan¹⁶⁸ gelmiştir. Bu rivayetlerden Ebû Hureyre¹⁶⁹ ve Câbir'in¹⁷⁰ rivayetlerinde *mutlak*

¹⁶⁶ Câbir'in rivayetine göre normal seferde Serif mevkiinde akşam ve yatsı namazları cem' ile kılınmıştır (Beyhakî, *Sünen*, III, 234 (H.no: 5535)). Hz. Peygamber'in bunun dışında kalan hac ve umre seyahatlerinde -kasrdan bahsedildiği halde-, cem'den bahsedilmez.

¹⁶⁷ İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, II, 60; Köksal, *Tarih*, XII, 36-52, 61-86.

¹⁶⁸ İbn Huzeyme, *Sahih*, Bab 376 (H.no: 967)[II,82]

¹⁶⁹ Muvatta', *Kasru's-Salât*, 1 (H.no: 327).

¹⁷⁰ İbn Ebî Şeybe, III, 501 (H.no: 8304).

cem' yapıldığı ifade edilirken, Muâz'ın rivayetlerinde ise hem *mutlak cem'*¹⁷¹ yapıldığı ve hem de açık bir şekilde *cem'-i sûrî*¹⁷² yapıldığı ifade edilmektedir. Bu üç ravinin rivayetlerinde hakikî *cem'* yapıldığına dair her hangi bir açıklama yoktur. Ayrıca burada aynı seferde bulunan İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'in hac dışında asla hakikî *cem'* ile namazları birleştirmedeği açıklaması da hatırlanmalıdır.

İbn Abbas'ın rivayetlerine gelince, onun rivayetinde *Tebük'*ün açıkça geçtiği diğer rivayetlerde *mutlak cem'* yapıldığı ifade edilmekte, buna karşılık *nerede geçtiği belirtilmeyen* bazı rivayetlerinde ise *hakikî cem'* yapıldığı te'vil götürmeyecek açıklıkta belirtilmektedir.¹⁷³ Ne var ki, bu rivayetlerde yer alan ifadelere bakılırsa, rivayetin *Tebük* seferiyle ilgili olması da muhtemel olduğundan, bunların değerlendirilmesi uygun olacaktır.

Söz konusu rivayetler incelendiğinde bunların, birkaç bakımdan, ne *Tebük'*te hakikî *cem'* yapıldığına, ne de hakikî *cem'*in câiz olduğuna delil teşkil edecek nitelikte olmadığı görülür. Öncelikle birkaç tarikten gelen rivayetlerin bir kısmının râvisi durumunda olan Hüseyin b. Abdullah *zayıf* ve *metrûku'l-hadis* bir ravi olduğu,¹⁷⁴ bu sebeple onun ravisi bulunduğu tariklerin *muallel* hale geldiği,¹⁷⁵ yine Taberânî'nin *el-Evsat'*ında tahrîc ettiği rivayetin ravisi olan Ebû Ma'ser Necîh'in de tartışmalı olduğu¹⁷⁶ dikkate alınırsa rivayetlerin senet bakımından delil almaya elverişli olmadığı görülür. Metin yönüne gelince, ondan gelen rivayetlerde *cem'-i sûrî* şeklinde açıklamalar da bulunduğundan metinde çelişki (ıztırab) olduğu,¹⁷⁷ üstelik onun *Tebük* seferine katılma yaşının on iki olduğu¹⁷⁸

¹⁷¹ İbn Ebî Şeybe, III, 501 (H.no: 8304).

¹⁷² Heysemî, *Buğye*, II, 367 (H.no: 2975).

¹⁷³ Bkz. a) *Müsned*, IV, 322 (H.no: 3480); Beyhakî, *Sünen*, III, 232-233 (H.no: 5530); b) Şâfiî, *Müsned*, s. 351; c) Heysemî, *Buğye*, II, 366 (H.no: 2972); d) Dârakutnî, *Sünen*, II, 235 (H.no: 1451, 1453).

¹⁷⁴ Bkz. Beyhakî, *Sünen*, III, 233 (D.not:1).

¹⁷⁵ Topluca bkz. Dârakutnî, *Sünen*, II, 234-235 (Hâmiş); Kırbasoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, s. 27.

¹⁷⁶ Heysemî, *Buğye*, II, 366 (H.no: 2972); Kırbasoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, s. 33.

¹⁷⁷ Bkz. Beyhakî, *Sünen*, III, 233 (Muhakkikin dip notu:1).

dikkate alınır, İbn Mes'ûd gibi açıkça hakikî cem' yapılmadığını beyan eden yetişkin müçtehit sahabîlere karşı tercih edilemeyeceği (mercûh) kabul edilmelidir.

Konunun daha iyi anlaşılması için, bu aşamada Tebük seferi hakkında bilgi vermek yararlı olacaktır. *Tebük yolculuğu* otuz bin kişi ile zor şartlar altında yapılmış, büyük su sıkıntıları çekildiği için, Hz. Ömer'in ifadesiyle abdest azalarının bile birer defa yıkandığı¹⁷⁹ "zorluk seferi" olarak tarihe geçmiştir.¹⁸⁰ Bu açıklamalar ışığında, hem çok kalabalık bir topluluk olduğu, hem büyük su sıkıntısının yaşandığı ve hem de bir an önce çok uzak mesafelerin kat edilmesi gereken bir yolculukta, her namaz için mola vermek makul olamazdı. Bu sebeple bir abdestle iki namazın kılınacağı ve daha az mola verilerek çabuk ilerlemenin sağlanacağı bir yol izlemek askerî deha ile izah edilebilecek çok yerinde bir tercih olmuştur. Bu meyanda verilen molaların öğle ile ikindi ve akşam ile yatsı namazlarının kavuştuğu zaman diliminde verilmiş olması da ayrıca dikkat çekicidir. Bu yolculuktaki cem'i anlatan rivayetler –ki bunlara Enes'in rivayeti dâhil olmak üzere diğer yolculuklara ait rivayetleri de katabiliriz- dikkatle incelendiğinde, öğleden önce hareket edilmiş ise ikindi vaktine kadar yol alındığı, vakit yaklaşınca –veya bazı rivayetlere göre vakit girince ikindinin hemen ilk kısmında- mola verilip iki namazın cem'edildiği, şayet öğle vakti girmişse yola çıkılmayıp beklendiği ve ikindi vakti yakla-

¹⁷⁸ İbn Abbas zaten Mekke'de olduğu için, ilk defa Mekke'nin fethinde ve akabinde Huneyn seferinde bulunmuştur. Daha sonra da Tebük seferinde yer almıştır. Hz. Peygamber vefat ettiğine İbn Abbas on üç yaşında olduğuna göre, Hz. Peygamber'in vefatından bir yıl önce Hicretin dokuzuncu yılında cereyan eden Tebük'e on iki yaşında katılmış olur. Detay için bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty., IV, 90; İbn Abdilberr, *İstiâb*, I,559; Köksal, *Tarih*, XVI, 152.

¹⁷⁹ *Müsned*, I, 294 (H.no: 151); Köksal, *Tarih*, XVI, 197.

¹⁸⁰ *Tevbe*, 9/117; Buhârî, *Megâzi*, 78. Orduğâh Seniyyetül-vedâ'da kurularak, otuz bin kadar erat, on bin at, on iki bin veya on beş bin deve ile yola çıkılmış, (Köksal, *Tarih*, XVI, 172). Yol üzerinde on dokuz yerde konaklanmış ve konaklanan yerlerde mescidler kurulmuştur (Detaylar için bkz. *A.g.e.*, XVI, 181-205). Hz. Peygamber'e tebükte çadır kurulmuştu ve Müslümanlardan bazıları onun başında geceleri nöbet tutuyordu (*A.g.e.*, XVI, 214). Tebük'te on dokuz veya yirmi gece kalınarak, savaş yapılmadan geri dönülmüş, aynı zorluklarla Ramazan ayında Medine'ye varılmıştır. (İbn Sa'd, *Tabakat*, II, 151- 153; Köksal, *Tarih*, XVI, 245vd.).

sınca namazların birleştirildiği,¹⁸¹ bekleme sebebiyle kaybedilen zamanın akşamın son vaktine kadar yola devam edilerek tekrar kazanıldığı anlaşılmaktadır. Hatta Tebük'te çadırlar kurulu olduğu halde bile Hz. Peygamber'in öğleyi te'hir edip ikindiyle birlikte kaldırdığı, akşamı te'hir edip yatsı ile birlikte kaldırdığı gelen rivayetler arasındadır.¹⁸² Bizce bu, su sıkıntısının devam ettiğini, namazları birleştirip tek abdestle kılma ihtiyacının ağırlıkla hissedildiğini, Hz. Peygamber'in çadıra girip bir süre sonra çıkması da bu rivayetlerde belirtilen namazların iki vaktin kavuştuğu zaman diliminde kılındığını göstermektedir.¹⁸³ Üstelik hem yolculuk esnasında hem de çadırlarda beklerken zeval vakti girdiğinde şayet hakikî cem' yapılacaksa ikindiyi öne almak daha pratik olduğu halde –ki Medine'de yağmur sebebiyle kılınan namazlar için de aynı durum geçerlidir- öğlenin ikindi vaktine kadar geciktirilmesi namazların kavuşma anının özellikle seçildiğini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca Medine ve çadır örnekleri namazları birleştirmenin yolculukla veya acele etmeyle zorunlu bir ilişkisinin olmadığını da ortaya koymaktadır.

Diğer yandan bu rivayetlerde yer alan "Hz. Peygamber öğleni ikindinin ilk vaktine kadar geciktirdi" gibi ifadeler incelendiğinde, olayların geçtiği Arabistan Yarımadası'nın coğrafi bakımdan tepelerinin basık/yayvan olduğu düşünülürse, gündüz namazları hakkında gölge, başka bir deyişle vakit değişimi tespitinde zorluk olabileceği,¹⁸⁴ dolayısıyla vakitlerin kavuştuğu zamanlarda cereyan eden bir olay için, bazı ravilerin öğlenin çıkıp ikindinin girdiği, buna karşılık başka ravilerin öğlenin

¹⁸¹ Beyhakî, *Sünen*, III, 234 (H.no: 5533). Ancak Tirmizî'den gelen bir rivayette "عَجَلَ الْعَصْرَ إِلَى الظُّهْرِ : ikindiyi öğle namazına çeker" ifadesi varsa (Tirmizî, *Salât*, 394 (H.no: 553)) da, İbn Hacer ve Zürkânî'nin yaptığı tahkikatta bu rivayet dâhil cem'-i takdimi ifade eden hiçbir rivayetin sabit olmadığı anlaşılmıştır. İbn Hacer, *Telhisu'l-Habir fi Tahriri Ehâdisi'r-Râfiî el-Kebîr*, (Haz. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs), Müessesü't Kurtuba, Mekke, 1995, II, 102; Zürkânî, *a.g.e.*, I, 261.

¹⁸² Muâz rivayeti için bkz. Muvatta', *Kasru's-Salât*, 1 (H.no: 328); Şâfiî, *Ümm*, I, 177; Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 6 (H.no: 706); Beyhakî, *Sünen*, III, 231 (H.no: 5526). Diğer varyantlar için bkz. Kırbaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 17-20.

¹⁸³ Farklı bir değerlendirme için bkz. A'zami, Ziyâurrahman, "Sefer Namazı", *İlmî Araştırmalar*, (Çev. Y. Vehbi Yavuz), S. 1, Temmuz, 1986, (ss. 54-70), s. 69.

¹⁸⁴ Doğanay, *İki Mesele*, ss. 69-70. Krş. Kırbaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 118-119.

vaktinin sonunda ve ikindinin ise vaktinin başında kılındığı yönünde açıklama yapmaları garip karşılanmamalıdır.

Ayrıca cem' konusunda gelen rivayetler toplu olarak incelendiğinde, kendisinden rivayet gelen sahabenin *on iki kişi* olduğu görülür.¹⁸⁵ Ancak görebildiğimiz kadarıyla bunlardan *üçü* Hz. Âişe, Abdullah b. Amr b. el-Âs ve Ebû Alkame es-Sakafî sadece mutlak cem'den söz etmiş ve Ebû Saîd el-Hudrî ile Ebû Hureyre de ilk namazın geciktirilip (te'hir), ikincinin öne alınarak (ta'cil) kılındığını belirtmiş iken, Muâz b. Cebel ile Câbir'den ise her iki yönde ifade nakledilmiştir.

Yine İbn Mes'ûd bir rivayette mutlak cem' yapıldığını, bir başka rivayette ise hac dışında asla hakikî cem' yapılmadığını söylemiş, Hz. Ali de onu destekleyecek şekilde mutlak cem' ile te'hir ve ta'cil dışında bir beyanda bulunmamıştır. Dolayısıyla, mutlak cem' haberleri de dâhil olmak üzere, bu rivayetlerde hakikî cem'i ispatlayacak ne bir açıklık ne de bir işaret vardır.

Geride kalan Enes b. Mâlik, İbn Ömer ve İbn Abbas'ın rivayetlerine gelince, Enes ve İbn Ömer'den mutlak cem' ve hakikî cem'e dair rivayetler gelmişse de, bunların aksine aynı olaylarla ilgili olarak cem'-i sûrî yapıldığı yönünde açık rivayetler de gelmiştir. Üstelik İbn Ömer, Hz. Peygamber'in bir defa (hac) dışında namazları cem'etmediğine dair rivayet etmiş, buna ek olarak, hakkındaki tespitlerine güvenilen Nâfi'in açıklamasına göre kendisi de, ölüm döşeginde yatan hanımı Safiyye'ye yetişmek için¹⁸⁶ acele ettiği bir –veya bazı rivayetlere göre iki- gece dışında cem' yapmamıştır.¹⁸⁷ Yani İbn Ömer namazları daima kendi vakitlerinde

¹⁸⁵ Kırbaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, s. 110.

¹⁸⁶ Hanımı o zaman Safiyye iyileşmiş ve İbn Ömer'den sonra vefat etmiştir. Keşmîrî, *Muhammed Enver Şâh b. Mu'zam Şâh es-Sindî, el-Arfu's-Şezî Şerhu Süneni't-Tirmizî*, (Tsh. Mahmud Şâkir), Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, Beyrut, 2004, II, 54.

¹⁸⁷ Gelen bazı rivayetlerde o gece hakikî cem' yapıldığı ifade edilirken, (Kırbaçoğlu, *Namazların Birleştirilmesi*, ss. 31-32) bazılarında ise cem'in sûrî olduğu açıkça belirtilir. (A.g.e. ss. 38-39).

kılmıştır.¹⁸⁸ İbn Abbas'tan da mutlak cem' ve te'hir ve ta'cil dışında, hakikî cem'e dair rivayetler bulunmakla birlikte, bunların senet ve metin yönünden delil olamayacağı daha önce geçtiği gibi, Atâ'dan gelen bir rivayette onun cem'-i sûrî şeklinde kıldığı ifade edilmektedir.¹⁸⁹

Netice olarak, bazı çağdaş İslam hukukçuları, cem' taraftarlarının delillerinin yanında, onların çoğunluğu oluşturduğunu da dikkate alarak, yolculukta cem'i tercih etmekte, ancak gerek Hz. Peygamber'in bütün yolculuklarında cem'etmediği ve gerekse konunun ihtilafı olduğunu da göz önünde bulundurarak efdal olanın, şartlar elverdikçe namazları vakitte kılmaya gayret göstermek olduğunu savunmaktadır.¹⁹⁰ Benzer şekilde Hanefilerin delillerini daha güçlü görmesine rağmen Dalgın da, günümüzde birçok iş ve meslek alanında, hatta eğitim öğretim hayatında ortaya çıkan/aşılamaayan makul mazeretler dolayısıyla namazların cem' edilerek kılınabileceği görüşü ile amel etmek, ibadet yapmak istediği halde, elinde olmayan gerekçelerle zamanında ibadetlerini yapamamanın iztirabını duyan birçok Müslüman için bir rahmet olabileceği için cumhurun görüşlerini daha makul bulmaktadır.¹⁹¹

Kanaatimizce ehil kimselerin içtihadına dayanıp cem' ile de olsa edâ suretiyle ibadet yaparak Allah'a kulluğu bakımından kendini daha huzurlu hisseden kimselere, fetvâ usulü bakımından diyecek söz olamaz. Ancak ilmî açıdan baktığımızda, beş vakit namazın tevâtürle sabit olması ve namazların kendi vakitlerinde kılınmasında ısrar edilmesi, hatta o

¹⁸⁸ Hindî'nin İbn Cerîr yoluyla tahricine göre İbn Ömer "Birinizin acele bir haceti olur da, akşamı geciktirmek ve yatsıyı öne almak isterse, bunu yapın" ifadesi (Hindî, Alâuddin Ali el-Müttekî, Kenzü'l-Ummâl fî Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl, (Tsh. Safve es-Sakâ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985, VII, 547 (H.no: 20190)) de kendi uygulamasının sûrî cem' olduğunu destekler mahiyettedir.

¹⁸⁹ Abdürrezzak, II, 549 (H.no: 4409).

¹⁹⁰ Bkz. Yaylalı, "Seferilik Hükümleri", s. 254. Bazı araştırmacılar da sünneti dikkate alarak cem'in cevazına hükmeder. Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985, II, 351; Karadâvî, *Fetâvâ*, ss. 245-246; Bayındır, Abdülaziz, "Seferilik ve Namazların Birleştirilmesi", *Seferîlik ve Hükümleri*, Ensar Neş., İstanbul, 1997, s. 362; Apaydın, H. Yunus, "İki Namazı Bir Vakitte Kılmak (Cem')", *Erciyes Zirve*, y:1, S. 1, Kayseri, 1993; (a.mlf.), *Diyanet İlmihali*, I, 332-333.

¹⁹¹ Dalgın, *Tartışmalı Dînî Konular*, s. 110.

vakitlerin efdal bölümlerinde kılınmasının teşvik edilmesi; hac dışındaki seyahatlerde Rasullullah'ın cem'ettiğine dair rivayetlerin çoğunun mutlak veya cem'i sûrî olması,¹⁹² buna karşılık hakikî cem'den bahseden hadislerin genel olarak tenkit almış bulunması,¹⁹³ Hz. Peygamber'in ağır şartlarda cereyan eden Benî Mustalık ve Tebük gazveleri dışında diğer gazve ile hac ve umre yolculuklarında namazları kendi vakitlerinde kılması, üstelik bütün seyahatlerinde bulunarak uygulamaya şahit olan ve ilmi ve anlayışı bakımından sahabenin ileri gelenlerinden olan İbn Mes'ûd ile Hz. Peygamber'i faziletlerde dahi sıkı sıkıya takip eden İbn Ömer'in –bu iki gazve dâhil- hac dışında asla hakikî cem' yapılmadığına dair açıklamaları; cem'-i sûrî şeklinin, Kur'ân'a uygunluğu yanında, te'vile ihtiyaç duymadan bu konuda gelen bütün hadislerle de amel etmek anlamına gelmesi;¹⁹⁴ cem'-i sûrînin meşrûiyetinde ittifak var iken, cem'-i hakikî hakkında ihtilaf edilmiş olması; uzun yolda daha az mola vermek isteyen kimseler için, cem'-i sûrînin yeterli ve vakit tespitinin –özellikle günümüzde- kolay olması; vakit içinde araçlarından inmeleri mümkün olmayan yolcuların bu durumlarının îmâ ile de olsa edâ için meşrû özür olması gibi sebeplerle hacdaki özel uygulama dışında hakikî cem'in caiz olmayacağı kanaati ağırlık kazanmaktadır.

Burada son olarak belirtelim ki, sefer sebebiyle hakikî cem'in caiz olmayacağı kanaatine ulaştıktan sonra, yağmur ve hastalık gibi sebeplerle hakikî cem' yapılamayacağı evleviyetle ortaya çıkmaktadır. Zaten yağmur sebebiyle Hz. Peygamber'in yaptığı cem'ler, sadece camidekilere uygulanmış olup İbn Abbas'tan gelen rivayette sûrî cem' olduğu kuvvet-

¹⁹² Bkz. İbn Hazm, *Muhallâ*, III, 171-172; Mevsilî, *İhtiyâr*, I, 41-42; Ahmed Naim – Kamil Miras, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, DİB. Yay., Ankara, 1985, II, 488; Yaylalı, "Seferilik Hükümleri", s. 253.

¹⁹³ Geniş bilgi için bkz. Şeybânî, *Hucce*, I, 165 (Dipnot:3). Her ne kadar İbnü'l-Kayyim, cem' hadislerinin hepsinin açıkça hakikî cem' ifade ettiğini savunursa (İbnü'l-Kayyim, *İlâm*, IV, 334) da yukarıdaki değerlendirmeler bu iddianın çok da geçerliliğinin olmadığını göstermektedir.

¹⁹⁴ İbn Hazm, *Muhallâ*, III, 172; Aynî, *Umde*, VII, 220.

le muhtemeldir.¹⁹⁵ Yatağında hasta yatan ve zorluktan kurtulmak amacıyla bir abdestle iki namazı birleştirerek kılmak isteyen kimse için de cem'-i sûrî bu ihtiyacı karşılayacak bir çözüm olup, başkasına yönelmeyi gerektirecek ağır zaruret görülmemektedir. Kanaatimiz bu yönde olmakla beraber, duruma fetvâ usûlü açısından bakıldığında, yukarıda sayılan müçtehid imamlara ait görüşlerin de mükellefler tarafından amel etmeye açık olduğunu belirtmek uygun olacaktır.

Kaynakça

- A'zami, Ziyâurrahman, "Sefer Namazı", *İlmî Araştırmalar*, (Çev. Y. Vehbi Yavuz), sy:1, Temmuz, 1986, ss. 54-70.
- Abdürezzak, Ebû Bekir b. Hemmâm es-San'ânî, *el-Musannef*, (Thk. Habîburrahmân el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, ty.
- Ahmed B. Hanbel, *el-Müsned*, (Thk. Şuayb el-Arnâvut – Âdil Mürşid), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1995.
- Naim, Ahmed– MİRAS, Kamil, *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrid-i Sarîh Tercemesi*, DİB. Yay., Ankara, 1985.
- Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yay., İstanbul, 1995.
- Apaydın, H. Yunus, "İki Namazı Bir Vakitte Kılmak (Cem')", *Erciyes Zirve*, y:1, S. 1, Kayseri, 1993.
- Aynî, Bedrüddîn Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed, *Umdetü'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.
- Bayındır, Abdülaziz, "Seferîlik ve Namazların Birleştirilmesi", *Seferîlik ve Hükümleri*, Ensar Neş., İstanbul, 1997.
- Berzencî, Abdüllatîf Abdullâh Azîz, *et-Teâruz ve't-Tercîh beyne'l-Edilleti's-Şer'iyeye*, Dâru'l-kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.

¹⁹⁵ Bkz. Müslim, *Salâtü'l-Müsâfirîn*, 6 (H.no: 1668). Ay. bkz. Tahâvî, *Meanil-Âsâr*, I, 162; Aynî, *Umde*, VII, 218; Bayındır, "Namazların Birleştirilmesi", s. 367. Yağmur sebebiyle yapılan cem'lerde –istisnâî görüş olmakla birlikte– genel anlayış cem'in sadece camidekiler için geçerli olmasıdır. Her ne kadar Nevevî, İbn Abbas'ın bir ikindiden sonra namazı yatsıya kadar geciktirdiği, bunu Hz. Peygamber'in cem' uygulamasına dayandırdığı, râvi İbn Şakîk'in içinin rahat etmemesi üzerine Ebu Hureyre'ye sorduğu ve onun da bilgiyi desteklediğini dikkate alarak, uygulamanın sûrî cem' olma ihtimalini zayıf ve batıl bulsa (Nevevî, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, (Sahîh-i Müslim ile), el-Matbaatü'l-Musriyye, Kahire, 1929, V, 218) da, İbn Abbas'ın bu son rivayetinde hakikî cem' olduğu açık olmadığı gibi, râviyi rahatsız eden –cem' konusunda hassas davranan hemen bütün sahabe böyledir– akşamın ilk vaktinde, yatsının da geciktirilerek kılınmasının sünnet olması hassasiyetinden geldiği de görülmektedir.

- Beyhakî, Ebû Bekir Ahmed b. el-Hüseyn, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (Thk. M. Abdülkâdir Atâ), Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- Bezzâr, Ebû Bekir Ahmed b. Amr, *Müsned*, (Thk. Mahfuzurrahmân Zeynullâh), Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, Beyrut, H.1409.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl, *Sahîh*, (Haz. Ebû Suheyb el-Keremî), Beytü'l-Efkâr ed-Devliyye, Riyad, 1998.
- Buhûfî, Mansûr b. Yûnus, *Keşşâfü'l-Kınâ' an Metni'l-İknâ'*, (Thk. M. Emin ed-Dinnâvî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1997.
- Dalgın, Nihat, *Gündemdeki Tartışmalı Dîmî Konular*, Ensar Neş., İstanbul, 2009.
- Dârekutnî, Ali b. Ömer, *Sünen*, (Thk. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2004.
- Derdîr, Ebu'l-Berekât Ahmed, *eş-Şerhu'l-Kebîr*, (Düsûkî Hâşiyesi ile), Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ty.
- Doğanay, Ekrem, *İki Mesele*, Bahar Yay., İstanbul, 1983.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'ab es-Sicistânî, *Sünen*, Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, ty.
- Ebû Hasen, Muhammed Mahmûd, *Risâletün fi'l-Kasr ve'l-Cem'*, (Thk. Hilmi es-Seyyid Ebû Hasen), Metâbi Rûzi'l-Yûsuf, Mısır, ty.
- Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, Rağbet Yay., İstanbul, 1098
- Gözübenli, Beşir, "Cem' ", *İİGYA.*, I, 276-284.
- Hâkim, Ebû Abdillâh en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Dâru'l-Harameyn, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed, *Meâlimü's-Sünen*, (Tsh. ve Tab M. Râgıb et-Tabbâh), Haleb, 1932.
- Heysemî, Nûruddîn Ali b. Ebî Bekir, *Buğyetü'r-Râid fi Tahkîki Mecma'iz-Zevâid ve Menbe'i'l-Fevâid*, (Thk. Abdullah Muhammed ed-Dervîş), Dâru'l-Fikr, 1994.
- Hindî, Alâuddîn Ali el-Müttekî, *Kenzü'l-Ummâl fi Süneni'l-Akvâl ve'l-Ef'âl*, (Tsh. Safve es-Sakâ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1985.
- İbn Abdilberr, Ebû Omer Yûsuf b. Abdillâh el-Endelûsî, *el-İstizkâr el-Câmi' li-Mezâhib Fukahâi'l-Emsâr...*, (Thk. A. Emin Kal'acî), Dâru'l-Va'y, Haleb-Kahire, 1993.
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen b. Halef, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrâhîm), Mektebetü'r-Rüşd, Riyâd, ty.
- İbn Ebî Hâtîm, Abdurrahmân b. Muhammed, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm müsne'den an Rasûli'llâh ve's-Sahâbe ve't-Tâbiîn*, (Thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, Mekke- Riyad, 1997.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekir Abdullah b. Muhammed, *el-Musannef*, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 2004.
- İbn Hacer, Ahmed b. Ali el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî bi-Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, (Tsh. İbn Bâz), Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, H.1379.
- _____, *el-İsâbe fi temyîzi's-Sahâbe*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ty.

- _____, *Telhîsu'l-Habîr fî Tahrîci Ehâdisi'r-Râfiî el-Kebîr*, (Haz. Ebû Âsım Hasen b. Abbâs), Müessesetü Kurtuba, Mekke, 1995.
- İbn Hamza, Ebû Cafer b. Ali et-Tûsî, *el-Vesîle ilâ Neyli'l-Fadîle*, (Thk. Muhammed el-Hasûn), Matbaatu'l-Hıyâm, Kum, H.1408.
- İbn Hazm, Ebû Muhammed Al b. Ahmed, *el-Muhallâ*, İdâretü't-Tıbbâti'l-Münîriyye, Mısır, H.1352.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekir Muhammed b. İshâk, *Sahîh*, (Thk. M. Mustafa el-A'zamî), el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut, 1980.
- İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîm*, (Thk. Muhammed Fadl Acmvî vd.), Müessesetü Kurtuba, Kahire, 2000.
- İbn Kudâme, Muvaffakuddîn Ebû Muhammed Abdullah b. Ahmed, *el-Muğnî*, (Thk. Abdullah et-Türkî-A. Muhammed el-Hulv), Dâru Âlemi'l-Kütüb, Riyad, 1997.
- İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, Dâru'l-Meârif, Kahire, ty.
- İbn Rüşd, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Ahmed el-Hafîd, *Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid*, Dâru'l-Ma'rife, 1982.
- İbn Sa'd, Muhammed ez-Zührî, *Kitâbü't-Tabakâti'l-Kübrâ*, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hanci, Kahire, 2001.
- İbnü'l-Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî, *Fethü'l-Kadîr ale'l-Hidâye*, (Haz. Abdürrezzâk Gâlib el-Mehdî), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.
- İbnü'l-Kayyim, *İ'lâmu'l-Muvakkîn*, (Haz. Ebû Ubeyde Meşhûr b. Hasen Âlu Selmân), Dâru İbnü'l-Cevzî, Demmâm, H.1423, 1998.
- İbnü'l-Münzir, *el-İcmâ'*, (Thk. Ebû Hammâd Sağîr Hanîf), Mektebetü'l-Furkân, 1999.
- Karâfî, Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs, *ez-Zahîra*, (Thk. Muhammed Haccî), Dâru'l-Garbî'l-İslâmî, 1994.
- Keşmîrî, Muhammed Enver Şâh b. Mu'zam Şâh es-Sindî, *el-Arfu's-Şezî Şerhu Süneni't-Tirmizî*, (Tsh. Mahmud Şâkir), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2004.
- Kevserî, Mumammed Zâhid b. el-Hasen, *en-Nüketü't-Tarîfe fi't-Tehaddüs an Rudûd İbn Ebî Şeybe alâ Ebî Hanîfe*, el-Mektebetü'l-Ezheriyye li't-Türâs, Kahire, 2000.
- Kırbaşoğlu, M. Hayri, *Namazların Birleştirilmesi, İlahiyât Yay*, Ankara, 2002.
- Koçyiğit, Talat, *Hadis Istılahları*, Ankara, 1985.
- Komasyon, *İlmihal 1 (İman ve İbadetler)*, TDV. Yay., 2009.
- Köksal, M. Âsım, *İslâm Tarihi*, Şamil Yay., İstanbul, 1987.
- Mâlik B. ENES, *el-Muvatta'* (Şeybânî rivayeti), (Thk. Abdülvehhâb Abdüllatif), Dâru'l-Kalem, Beyrut, ty.
- Merginânî, Ebu'l-Hüseyn Ali b. Ebî Bekr, *el-Hidâye fî Şerhi'l-Bidâye*, (Thk. Tallâl Yusuf), Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, ty.
- Mevsîlî, Abdullâh b. Mahmûd, *el-İhtiyâr li-Ta'lîli'l-Muhtâr*, el-Mektebetü'l-İslâmiyye, İstanbul, ty.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh*, (Haz. Ebû Suheyb el-Kermî), Beytü'l-Efkârî'd-Devliyye, Riyad, 1998.

- Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ, *Muhtasar fî Furû'î's-Şâfiyye*, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- Nesâî, *Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, Müessesetü'l-Kütübî's-Sekâfiyye, Beyrut, 1985.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddin b. Şeref, *el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb li's-Şîrâzî*, (Thk. M. Necib el-Mutî), Mektebetü'l-İrşâd, Cidde, 1980.
- _____, *el-Minhâc Şerhu Sahîhi Müslim b. Haccâc*, (Sahîh-i Müslim ile), el-Matbaatü'l-Musriyye, Kahire, 1929.
- Serahsî, Şemsüddîn, *el-Mebsût*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1989.
- Sübânî, Ayetullah Ca'fer, "Şî'a İmâmiyesinde Seferilik Hükümleri", *Seferilik ve Hü-kümleri*, Ensar Neş., İstanbul, 1997, ss. 385-396.
- Şâfiî, Muhammed b. İdrîs, *el-Ümm*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1973.
- Şahin, Osman, *İslam Hukukunda Seferilik ve Hükümleri*, Samsun, 2009.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Fethu'l-Kadîr el-Câmi' beyne Fenneyi'r-Rivâyeti ve'd-Dirâyeti min İlmi't-Tefsîr*, (Thk. Abdurrahman Umeyre), by., 1994.
- Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen, *Kitâbü'l-Hucce alâ Ehlî'l-Medîne*, (Haz. Mehdi Hasen el-Keylânî), Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1983.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemü'l-evsat*, (Thk. Târik b. İvazullah b. Muhammed- Abdülmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî), Dâru'l-hameyn, el-Kâhire, ty.
- _____, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (Thk. Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), Mektebetü İbn Teymiye, el-Kâhire, ty.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Ezdî, *Şerhu Meâni'l-Âsâr*, (Thk. Muhammed en-Neccâr-Muhammed Câdu'l-Hak), Âlemü'l-Kütüb, 1995.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. Sevre, *el-Câmiu's-Sahîh*, (Thk. Ahmed Muhammed Şâkir), Matbaatü Mustafa el-Bâbî, Mısır, ty.
- Yahyâ B. Hüseyin el-Hâdî er-Rasî, *el-Ahkâm fî'l-Halâl ve'l-Harâm*, by., 1410/1990
- Yaylalı, Davut, "Seferilik Hükümleri", *Seferilik ve Hükümleri*, Ensar Neş., İstanbul, 1997, ss. 247–290.
- Zehebî, Şemsüddîn, *el-Kebâir*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, ty.
- Zuhaylî, Vehbe, *el-Fikhu'l-İslâmî ve Edilletuh*, Dâru'l-Fikr, Dimeşk, 1985.
- Zürkânî, Muhammed, *Şerhu'l-Muvatta'*, el-Matbaatü'l-Hayriyye, by., ty.

